

Novi seljaci: kvalitativno istraživanje među povratnicima na selo u Hrvatskoj

Kuzmić, Slavica

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Agriculture / Sveučilište u Zagrebu, Agronomski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:204:088662>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-21**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Agriculture University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AGRONOMSKI FAKULTET

**Novi seljaci: kvalitativno istraživanje među
povratnicima na selo u Hrvatskoj**

DIPLOMSKI RAD

Slavica Kuzmić

Zagreb, rujan, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AGRONOMSKI FAKULTET

Diplomski studij:

Agrobiznis i ruralni razvitak

**Novi seljaci: kvalitativno istraživanje među
povratnicima na selo u Hrvatskoj**

DIPLOMSKI RAD

Slavica Kuzmić

Mentor:

doc. dr.sc. Nataša Bokan

Zagreb, rujan, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AGRONOMSKI FAKULTET

IZJAVA STUDENTA
O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, **Slavica Kuzmić**, JMBAG 0079054511, rođen/a 13.1.1995. u Osijeku, izjavljujem da sam samostalno izradila diplomski rad pod naslovom:

Novi seljaci: kvalitativno istraživanje među povratnicima na selo u Hrvatskoj

Svojim potpisom jamčim:

- da sam jedina autorica ovoga diplomskog rada;
- da su svi korišteni izvori literature, kako objavljeni tako i neobjavljeni, adekvatno citirani ili parafrazirani, te popisani u literaturi na kraju rada;
- da ovaj diplomski rad ne sadrži dijelove radova predanih na Agronomskom fakultetu ili drugim ustanovama visokog obrazovanja radi završetka sveučilišnog ili stručnog studija;
- da je elektronička verzija ovoga diplomskog rada identična tiskanoj koju je odobrio mentor;
- da sam upoznata s odredbama Etičkog kodeksa Sveučilišta u Zagrebu (Čl. 19).

U Zagrebu, dana _____

Potpis studenta / studentice

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
AGRONOMSKI FAKULTET

IZVJEŠĆE

O OCJENI I OBRANI DIPLOMSKOG RADA

Diplomski rad studentice **Slavica Kuzmić**, JMBAG 0079054511, naslova

Novi seljaci: kvalitativno istraživanje među povratnicima na selo u Hrvatskoj

obranjen je i ocijenjen ocjenom _____, dana _____.

Povjerenstvo: potpisi:

1. doc. dr. sc. Nataša Bokan mentor _____
2. prof. dr. sc. Đurđica Žutinić član _____
3. doc. dr. sc. Marina Štambuk član _____

Zahvala

Za sve godine podrške, poticanja i ljubavi bez kojih ovog rada ne bi ni bilo zahvaljujem prvo svojoj obitelji. Uistinu, vaše prijateljstvo i strpljenje i vaše poznavanje mene pomagalo mi je kroz cijeli ovaj put. Posebno hvala bratu na prijateljstvu i njegovom 'možda i završiš', jer osim što me nasmijavalo – motiviralo me. Hvala mojoj teti i baki koje su me uvijek strpljivo slušale i savjetovale, posebno kad sam tvrdoglavo jurišala i spoticala se.

Hvala obitelji Žerjavić. Hvala vam na domu, pripadanju i miru za dovršetak ovog rada. Hvala Zdravku na svakom pitanju 'kako napreduje diplomski' i svakom zajedničkom trenutku, jer je to vrijeme bilo dragocjeno; Vama uistinu dugujem ovaj rad. Hvala tebi Danijele na strpljenju, slušanju, slobodi i pomoći u provedbi istraživanja. Ovo je velikim dijelom i tvoj rad. Hvala ti za ljubav prema prirodi i društvu, jer bez toga, nikad ne bih opet pronašla sebe i ovaj rad ne bi bio ovakav. Najslade (ne)hvala Archyu za svako lajanje, grickanje, pozive na igru i šetanja.

Također, hvala mojim curama. Marini, Andrei i Josipi. Uz mene ste cijeli moj život. I svaki put kad je bilo teško, vaši osmijesi i riječi pronašli su put do mene. Veliko hvala Ivani na svakom skuhanom ručku, na entuzijazmu i pitanjima oko rada, savjetima, prijevodima, te snazi da se izrazim, ne samo kroz rad nego i kao osoba.

Najveće hvala mojim ispitanicima! Divnim, snažnim i drugačijim ljudima koji su svoje vrijeme odvojili za mene, koji su popili kavu i povezali se sa mnom, a bez kojih ovaj rad ne bi imao priču koju sam htjela i kojoj sam težila. Vaše priče su posebne i hrabre, te vam hvala iskrenosti i dijeljenju ideja i interesa.

Hvala obiteljima Đomlija i Stojanović, što su me velikodušno primili u svoj dom i uvijek se brinuli za mene. Posebno hvala Mariju za svaki skuhan *americanino*, teti Mirjani na svakom obroku i razgovoru u vrtu i Dariju na partnerstvu u trčanju i razgovoru uz pivo. Veliko hvala i obitelji Perlić na svakom obroku, ali i za brigu kako oko ovog rada, tako i moje budućnosti i mog bitka.

Želim se zahvaliti i svojoj mentorici Nataši Bokan. Hvala Vam na strpljivosti i što ste me usmjeravali uz potpunu slobodu i prihvaćanja mene i kao studenta i kao osobe. Hvala profesoricama Branki Šakić-Bobić i Đurđici Žutinić, jer sam se uz vaša predavanja i mentorstvo zaljubljujuju u struku i agronomiju kao znanost.

Sadržaj

1.	Uvod.....	1
2.	Cilj rada	3
	2.1. Teorijski ciljevi.....	3
	2.2. Ciljevi istraživanja	3
3.	Metodologija.....	5
	3.1. Opis uzorka	5
	3.2. Proces istraživanja	6
4.	Kontraurbanizacija	8
5.	Ekonomске i globalne promjene	17
	5.1. Refleksivna modernizacija i društvo rizika.....	17
	5.2. (Samo)održivost.....	20
	5.3. Ruralni razvoj i generacijska obnova	27
	5.4. Pokret povratka zemlji.....	37
6.	Analiza intervjua i rasprava	41
	6.1. Opis prethodnog i trenutnog života sudionika	41
	6.2. Znanje i stavovi o poljoprivredi	46
	6.3. Odnos sa zajednicom	49
7.	Zaključak	53
	Popis literature.....	56
	Prilog.....	58
	Životopis.....	59

Sažetak

Diplomskog rada studentice **Slavica Kuzmić**, naslova

Novi seljaci: kvalitativno istraživanje među povratnicima na selo u Hrvatskoj

Novi seljaci, pojedinci koji su se odlučili preseliti iz grada na selo sa svrhom bavljenja poljoprivredom pokazatelj su promjena kako u europskoj, tako i u hrvatskoj poljoprivredi. Osim što se novi poljoprivrednici odlučuju na drastičnu promjenu životnog stila, način obavljanja poljoprivredne djelatnosti spoj je tradicionalne i moderne poljoprivrede. Teorijski, ovaj rad opisuje pojmove koji pobliže definiraju migraciju iz grada na selo, te pokušava pronaći odgovore zašto se urbano društvo 21. stoljeća vraća na selo. Cilj istraživačkog dijela ovog rada je pomoću polu-strukturiranog intervjua ispitati nove seljake o njihovom trenutnom i prijašnjem (urbanom) životu, razloge preseljenja, preferencije u poljoprivrednoj proizvodnji, agroekološke i klimatske svjetonazore, prijašnje i postojeće poljoprivredno znanje, te njihovu ulogu u zajednici i ulogu zajednice u njihovom životu.

Ključne riječi: novi seljaci, kontraurbanizacija, povratak na selo, generacijska obnova

Summary

Of the master's thesis – student **Slavica Kuzmić**, entitled

New entrants: A Qualitative Research among Rural Returnees in Croatia

The new entrants, individuals who decided to move from the city to the countryside for the purpose of farming, are an indicator of change in both European and Croatian agriculture. Apart from the fact that new farmers are opting for a drastic change in lifestyle, the way of doing agricultural activity is a combination of traditional and modern agriculture. Theoretically, this paper describes terms that more closely define migration from the city to the countryside and attempts to find answers to why 21st century urban society is returning to the countryside. The aim of the research of this paper is to use a semi-structured interview to examine new entrants about their current and previous (urban) life, reasons for relocation, preferences in agricultural production, agroecological and climatic worldviews, previous and existing agricultural knowledge, and their role in the community in their lives.

Keywords: new rural entrants, counterurbanization, back-to-the-land, generational renewal

1. Uvod

S početkom industrijske revolucije počeo se stvarati i razvijati grad kao novo društveno i poslovno središte. Od tad, gradovi bilježe takozvanu pozitivnu migraciju, odnosno više se ljudi u grad doseljava, nego što se iz grada iseljava. Ipak, od industrijske revolucije do danas društvo bilježi nekoliko manjih obrata u migraciji populacije. Taj obrat označava migraciju stanovništva iz grada na selo, te se on naziva kontraurbanizacijski pokret (Mitchell, 2004; Woods, 2004) Prvi takav zabilježen je tijekom sedamdesetih godina prošlog stoljeća, a uključuje i poznati *back-to-the-land* pokret, odnosno pokret povratka zemlji.

Karakteristika povratnika zemlji je njihova težnja ka slobodnom i samoodrživom životu koji uključuje bavljenje poljoprivredom. Također, karakteristika je i odcjepljivanje od modernog društva i njegovih tekovina. Iako je pokret nakon dvadesetak godina počeo gubiti na intenzitetu, a neki povratnici se čak i vratili modernom/urbanom načinu života, pokret je i dalje tema mnogih društvenih i humanističkih rasprava, a razlozi njegova nastanka i dalje su predmeti istraživanja. Naime, razočarani smjerom kojim moderno društvo ide, povratnici zemlji odlučuju se odcijepiti od modernog društva s čijim se stavovima, politikom i načinom života ne slažu. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća sve se češće i intenzivnije u javnosti progovara o nadolazećim posljedicama globalnog zatopljenja koji su rezultat ponajviše ljudske djelatnosti i postojećeg ekonomskog sustava. Uz to, sve je više upozorenja o utjecaju prekomjerne kemizacije poljoprivredne proizvodnje na čovjeka i živi svijet oko njega.

Danas neke države u Europi ponovno primjećuju trend povratka selu, odnosno povratka zemlji. Ponovno se, uglavnom mladi ljudi, odlučuju živjeti na selu i baviti poljoprivredom. Oni se u literaturi i europskom diskursu nazivaju novi seljaci, odnosno engleski *new entrants*. Razlozi povratku slični su onom povratku zemlji iz prošlog stoljeća, iako više odgovaraju čovjeku druge modernizacije. Druga modernizacija ili refleksivna modernizacija posljedica je prve modernizacije (Beck, 1999), u smislu korjenitih društvenih i ekonomskih promjena koje se ogledaju u nastanku namjernih zajednica, sve jačem pro-okolišnom diskursu koje kritizira postojeći ekonomski sustav, te težnji ka samoodrživosti i smanjenju rizika globalnog zatopljenja.

Europska unija prepoznala je ovaj trend povratnika zemlji i danas pokušava olakšati njihov ulazak u poljoprivrednu djelatnost. Naime, Europska unija bori se s problemom starog poljoprivrednog stanovništva, odnosno svoju poljoprivrednu politiku usmjerava ka generacijskoj obnovi. Stoga je sve veća pažnja posvećena mladim ljudima koji imaju želju preseliti se na selo i baviti poljoprivredom. Europska unija pomoću svoje mreže znanja i ljudi, te financijskim instrumentima posebno namijenjenim mladim poljoprivrednicima kreira takve politike koje će mladim poljoprivrednicima i novim seljacima olakšati poljoprivrednu proizvodnju i tržišno natjecanje uz postizanje konkurentnosti.

S obzirom na to da je Hrvatska po starosti poljoprivrednog stanovništva u prosjeku Europske unije, jasno je kako je i Hrvatskoj potrebna generacijska obnova poljoprivrednog stanovništva. Štoviše, Hrvatska sela također izumiru kao posljedica centralizacije. Ipak, i u Hrvatskoj postoje mladi ljudi koji se odlučuju urbanu sredinu zamijeniti onom ruralnom i pritom počinju obavljati poljoprivrednu djelatnost, bilo to kroz otvaranje obiteljskog poljoprivrednog gospodarstva, tvrtke ili kroz jednostavno (samodostatno) vrtlarenje.

Ovaj rad je o takvim mladim ljudima u Hrvatskoj. Mladim ljudima koji su korjenito promijenili svoj životni stil i odabrali život na selu s ciljem bavljenja poljoprivredom.

2. Cilj rada

Ciljevi ovog rada mogu se podijeliti u opće i teorijske ciljeve, te ciljeve istraživanja. Opći ciljevi ovog rada su utvrditi postoji li fenomen povratnika na selo u Hrvatskoj, te ispitati njihove motive za preseljenjem na selo i povratak poljoprivredi.

2.1. Teorijski ciljevi

Teorijski ciljevi su opisivanje i prepoznavanje fenomena povratka na selo u literaturi. Oni uključuju opisivanje i definiranje kontraurbanizacije i *back-to-the-land* pokreta, jednako kao i sličnih pokreta povratka selu i/ili poljoprivredi. Također, cilj je teorijski detektirati razloge povratka selu, odnosno odrediti povijesne, ekonomske, socijalne i okolišno-ekološke odrednice zbog kojih je fenomen povratka selu nastao i još uvijek je aktualan. Cilj je fenomen povratka selu smjestiti u kontekst društva 21. stoljeća, odnosno opisati post-produktivističko društvo i njegove stavove prema pojedincu, društvu, okolišu, pa tako i poljoprivredi i selu. Teorijski cilj je i opisati generacijsku obnovu poljoprivrednih gospodarstava kao imperativa Europske unije za revitalizacijom sela (ali i poljoprivrede) koja je dio politike ruralnog razvoja Europske unije. Cilj je povezati generacijsku obnovu, odnosno politiku ruralnog razvoja Europske unije s fenomenom povratka selu i poljoprivredi. Posljednji cilj je u literaturi prepoznati postojeće izazove povratnika selu, u smislu izazova povratnika kao poljoprivrednika, ali i kao pripadnika ruralnog prostora.

2.2. Ciljevi istraživanja

Ciljevi istraživanja su pronaći one mlade poljoprivrednike koji su se iz grada preselili na selo, te se odlučili baviti poljoprivredom. Cilj je pomoću polustrukturiranog intervjua ispitati njihove motive i razloge za preseljenjem iz grada na selo, te opisati njihov način i stil života u gradu prije preseljenja. Cilj je i ustanoviti tip poljoprivredne proizvodnje kojom se bave, te odrediti poteškoće s kojima su se susretali (ili se još uvijek susreću) u proizvodnji. Također, cilj je ispitati i upoznati njihove stavove prema okolišnim pitanjima, društvu i svijetu općenito; spoznati njihove odnose sa zajednicom i selom u kojem žive, te odrediti njihovu spremnost za angažiranost u zajednici.

3. Metodologija

Slijedeći ciljeve istraživanja i metodologija rada sastoji se od dva dijela. Prvog, teorijskog dijela i drugog, istraživačkog (empirijskog) dijela. Počeli smo od prikupljanja teorijskih podataka, odnosno pronalaskom znanstvenih i stručnih radova koji su šire ili uže proučavali povratnike zemlji u modernom društvu. Tako se među izvorima podataka nalaze stručni radovi iz područja sociologije, ruralne geografije, ekološke poljoprivrede, ali i publikacije Europske unije, kao i novinski članci, pomoću kojih smo teorijski odgovarali na ciljeve istraživanja.

Za potrebe istraživanja korištena je kvalitativna metoda, konkretnije metoda polustrukturiranog intervjua, jer omogućava detaljniji uvid u problematiku, a time i postizanje ciljeva istraživanja. Sami intervjui provedeni su ili uživo ili telefonskim putem, potom su transkribirani i analizirani.

3.1. Opis uzorka

Uzorak istraživanja je namjeran, odnosno sudionici su u istraživanje birani kao poljoprivrednici ili hobi-poljoprivrednici, te kao povratnici selu, odnosno najvažnija karakteristika sudionika je da su se iz urbanog područja preselili u ruralno s ciljem bavljenja poljoprivredom. Također, cilj je bio pronaći sudionike koji pripadaju svakoj Hrvatskoj regiji (Slavoniji, Dalmaciji i središnjoj Hrvatskoj), te obuhvatiti nekoliko tipova poljoprivredne proizvodnje. Sudionike smo pronalazili pomoću Internet pretrage, konkretno pretragom novinskih portala (*Agroklub, Jutarnji list, Večernji list, Slobodna Dalmacija*) i televizijske emisije *Plodovi zemlje*. Od pet sudionika dvije su žene i tri muškarca. Tri sudionika su iz središnje Hrvatske, gdje se jedan bavi konvencionalnom proizvodnjom, a drugi proizvode prema permakulturnim načelima. Jedan sudionik ima svoje gospodarstvo u Slavoniji, te proizvodi ekološki, ali bez certificiranja. Posljednji sudionik je iz srca Dalmacije, s certificiranom ekološkom proizvodnjom. Najmlađi sudionici su u kasnim dvadesetima, a najstariji u ranim četrdesetima. Najmlađi sudionici, njih dvoje, na selu žive najkraće; nešto više od godinu dana. Od drugih sudionika, dvoje ih živi na selu preko deset godina, a jedan

sedam godina. Sudionici u istraživanju nisu nužno pravni nositelji poljoprivrednog gospodarstva.

3.2. Proces istraživanja

Cilj provedbe intervjua bio je postizanje ciljeva istraživanja ovog rada, odnosno ispitati motive i stavove novih seljaka za preseljenjem na selo, ispitati kako žive sad i kako su živjeli prije preseljenja na selo. Uz to, propitan je i tip njihove poljoprivredne proizvodnje, te su na temelju njihovog tipa poljoprivredne proizvodnje ispitani stavovi o klimatskim promjenama i brizi za okoliš. Također, pomoću intervjua ispitani su stavovi i mišljenja o životu na selu i zajednici koja ih ili okružuje ili čiji su dio.

Polustrukturirani intervjui provedeni su u razdoblju od 1.8. do 15.9.2021. godine u Zagrebu, a jedan je proveden nedaleko od Zagreba, u mjestu Sesvete. Prosječno intervjui su trajali 30 minuta po sudioniku. Svaki sudionik je znao da se intervju snima, a također su pristali na i bili upoznati s anonimnošću istraživanja. S obzirom na anonimnost istraživanja, ispitanicima su dodijeljena kodna imena kao Sudionik A, C i D, a s obzirom na to da su u jednom intervjuu sudjelovale dvije osobe istovremeno dodijeljeno im je kodno ime Sudionici B1 i B2, odnosno Sudionik B1 i Sudionica B2. Također, sa sudionicima je prethodno dogovoren intervju, te je pritom objašnjen razlog i svrha intervjuiranja, zašto su i kako su izabrani kao sudionici u intervjuu, te koje teme intervju pokriva. Konačno pitani su žele li biti sudionici u istraživanju.

Sam intervju sastoji se od tri tematske cjeline u kojima su četiri pitanja, što ukupno čini 12 pitanja. Prva cjelina odnosi se na sudionikov život prije preseljenja; gdje su živjeli i čime su se bavili, potom na trenutni život i pažnja je više posvećena njihovom tipu poljoprivredne proizvodnje. U prvoj cjelini, propitani su i njihovi stavovi o okolišu kao poveznica na tip poljoprivredne proizvodnje za koji su se odlučili. Druga cjelina, odnosno drugi set pitanja uspoređuje znanje o poljoprivredi prije i nakon preseljenja na selo, te afinitete u poljoprivrednoj proizvodnji, ali i životu na selu. Treći set pitanja odnosi se na zajednicu koja okružuje sudionike, ali i na institucije s kojima surađuju, te aktivnosti koje im pomažu u socijalizaciji i proizvodnji.

Slijedeći setove pitanja po cjelinama, tako su i podaci obrađeni. Svaki intervju je transkribiran i potom su odgovori analizirani prema prethodno obrađenoj teoriji. Također, podaci su

obrađeni prema metodi obrade podataka u polustrukturiranim intervjuima koja se sastoji od pet koraka (Schmidt, 2004). Prvi korak sastoji se od iščitavanja transkribiranog intervjua, te određivanja analitičkih kategorija čiji je cilj prepoznati (zajedničke) teme svakog intervjua koje su povezane s ciljevima istraživanja. Kao drugi korak, pomoću analitičkih kategorija, kreira se analitički vodič koji olakšava ostale korake. Treći korak sastoji se u kodiranju intervjua prema analitičkom okviru, odnosno analitičkim kategorijama. Svrha kodiranja je pronalazak onih zajedničkih opisa i 'dokaza' koji odgovaraju svim intervjuima, a koji mogu biti pridodani intervjuima, odnosno analitičkim kategorijama. Četvrti korak uključuje određivanje učestalosti za svaku analitičku kategoriju, te slijedi kreiranje grafikona ili tablice koja, prvo: pomoću povezivanja kategorija pokazuje učestalost analitičkih kategorija i drugo: pojednostavljuje prikaz analitičkih kategorija, odnosno kodova. I posljednji, peti korak je detaljna interpretacija intervjua.

4. Kontraurbanizacija

Kada govorimo o fenomenu preseljenja na selo, odnosno trajne promjene mjesta stanovanja iz grada na selo, prvo trebamo spomenuti fenomen kontraurbanizacije kojem je tijekom 1970-ih i 1980-ih među američkim i europskim academicima i znanstvenicima bilo posvećeno posebno mjesto u literaturi ruralne geografije i sociologije. Tad, točnije 1974. Beale je prvi primijetio demografsku promjenu u smjeru povećanja populacije u zabačenim ruralnim područjima (Mitchell, 2004). Za primjer, Mitchell (2004) u svom radu *Making sense of counterurbanization* navodi Berryevu i Gillardovu (1977) usporedbu rasta američkih metropolitanskih i ne-metropolitanskih (odnosno urbanih i ruralnih) područja u razdoblju od 1970. do 1974., gdje su stope rasta za metropolitansko područje bile 3.4%, a za ne-metropolitansko 5.6%, dok je desetljeće ranije postotak išao u korist rasta metropolitanskih područja (17.1%), a ne-metropolitanska područja su rasla za 4.1%.

Woods (2004) u svojoj knjizi *Ruralna geografija* navodi kako ovakav trend populacijskog preokreta (eng.: *population turn-around* ili *population reversal*) nije karakterističan samo za Sjedinjene američke države, nego i za države zapadne Europe, ali i Kanadu i Australiju. Tako Serrow (1991) za Europu uopćava kako bi se razdoblje 60-ih i 70-ih godina prošlog stoljeća moglo „okarakterizirati kao razdoblje znatnog odmicanja iz velikih urbanih područja u ekonomski naprednim državama“. Također, navodi i podatke za Nizozemsku koja je u promatranom razdoblju u ruralnim područjima imala porast useljenja od 2% (dok je u 1950-ima useljenje uglavnom bilo negativno ili manje od jedan). Za Francusku, Serrow (1991) navodi kako su u razdoblju od 1962. do 1982. godine stope useljenja u ruralna područja porasle od negativnog trenda (-0.7%) do 1.3%. U Ujedinjenoj kraljevini od svih promatranih država, promjena u neto imigraciji je za ruralna područja najznačajnija. U razdoblju između 1971. do 1981. godine metropolitanska područja smanjila su se za 6.5%, dok su se ne-metropolitanska područja povećala za 6% (Woods, 2004, prema Serrow, 1991).

Pojam, odnosno fenomen kontraurbanizacije prvi je definirao i opisao američki geograf Brian J. L. Berry 1976. godine. U njegovoj definiciji, koju u cijelosti prenosi Mitchell (2004), Berry se poziva na Tisdaleovu definiciju urbanizacije koja „implicira kretanje [stanovništva] iz stanja manje koncentracije u stanje veće koncentracije [naseljenosti]“, te kaže kako bi suprotan

pojam onda bio kontraurbanizacija, odnosno „kretanje [stanovništva] iz stanja veće koncentracije u stanje manje koncentracije [naseljenosti]“.

Koncentracija se u sociologiji odnosi na kvantitativno povećanje udjela stanovnika koji žive u gradu, u odnosu na ukupno stanovništvo (Gibbs, 1963). Stoga, dekoncentracija označava proces suprotnog smjera, odnosno ona označava smanjenje udjela stanovnika koji žive u gradu. Drugim riječima, dekoncentracija je povećanje udjela stanovništva u ne-metropolitanskim (ruralnim) područjima.

Za Mitchell (2004) pojam koncentracije, odnosno dekoncentracije izuzetno je važan, jer se direktno odnosi na definiranje i korištenje pojma kontraurbanizacije kod različitih autora koji su proučavali ovaj fenomen posljednjih trideset godina 20. stoljeća. Naime, analizom i kritičkim proučavanjem literature, ono što Mitchell (2004) prvo primjećuje je nekonzistentnost pojma kontraurbanizacije, odnosno njegovo široko značenje, za koji određeni autori, posebno krajem osamdesetih i u devedesetima ističu da je „kaotičan koncept“ (Halfacree, 1994, prema Mitchell, 2004), te „razvučen i razvodnjen sveopći izraz“ (Cloeke, 1985, prema Mitchell, 2004).

Tako autorica navodi tri glavna pristupa pojmu kontraurbanizacije među znanstvenicima. Prvi pristup je proizvoljan, bez opisa značenja kontraurbanizacije; drugi pristup je potpuno nekorištenje pojma ili, ako je upotrijebljen, ne izražava se kontekst u kojem se pojam koristi. Treći pristup odnosi se na „eksplicitno definiranje pojma i poistovjećivanje pojma kontraurbanizacije s jednim od dva pojma: migracijom i/ili nekim aspektom promjene sustava naselja“ (Mitchell, 2004)

S obzirom na nekonzistentnost i neusuglašenost korištenja pojma kontraurbanizacije, Mitchell (2004) sama analizira objavljenu literaturu o kontraurbanizaciji, sistematski razlaže pojam prema njegovu korištenju i na temelju analize daje novo, odnosno nova značenja i novu definiciju kontraurbanizacije. Stoga će se u idućem dijelu teksta pažnja posvetiti razlaganju i ponovnom definiranju (redefiniranju) pojma kontraurbanizacije.

Kako je već spomenuto, Mitchell (2004) je pomoću pojma (de)koncentracije došla do tri pristupa korištenja pojma kontraurbanizacije. Značajan je treći pristup, koji u sebi sadrži ranije spomenutu Berryevu definiciju kontraurbanizacije, a odnosi se ili na migraciju ili na neki aspekt promjene sustava naselja.

Migracija je, za autore koji su kontraurbanizaciju interpretirali kao migracijski pokret, upravo ključna komponenta kontraurbanizacije (Mitchell, 2004). Ti autori i znanstvenici doslovno slijede Berryev diskurs o dekoncentraciji, odnosno migraciji „urbanih stanovnika prema prirodnijim okruženjima“ (Mitchell, 2004). Tako, Mitchell (2004) prema primjerima definicija kontraurbanizacije europskih i australskih autora zaključuje da se kontraurbanizacija interpretira kao fizičko kretanje populacije, odnosno stanovništva u ruralna područja, gdje je geografska destinacija ili jasno definirana ili neodređena. Bez obzira na određenje geografske destinacije, neki autori koji kontraurbanizaciji pristupaju kao migracijskom pokretu, smatraju kako je za kontraurbanizaciju važan i motivacijski aspekt pojedinca, odnosno kontraurbanista (eng. *Contraurbanite*). Istražujući motivacije za preseljenjem, većina autora zaključila je, pak, kako ih je malo pravih kontraurbanista: „čini se kako je pokret iz urbanog u ruralno prije mehanizam difuzije od urbano usmjerenog ponašanja i kulture, nego pravi iskaz trenda koji je suprotan (kontra) urbanizaciji u socio-kulturnom smislu“ (Vartiainen, 1989, prema Mitchell, 2004). Isto naglašava i Champion (1990): „biti pravi kontraurbanist, pojedinac ili kućanstvo treba/ju, osim preseljenja u ruralno područje, prisvojiti način života koji ne mora nužno biti tradicionalni ruralni stil života, ali barem treba biti moderna inačica ruralnog stila život“ (prema Mitchell, 2004).

Dakle, za autore koji smatraju kontraurbanizaciju kao migracijski pokret i Berryevu dekoncentraciju populacije shvaćaju doslovno, kontraurbanizacija nije ništa više od mehanizma difuzije stanovništva, s obzirom na to da je za pravu kontraurbanizaciju važna promjena u stilu života (iz onog urbanog u (tradicionalni) ruralni stil), odnosno važan je socio-kulturni aspekt.

Razmišljajući i govoreći o kontraurbanizaciji kao aspektu promjene u sustavu naselja (naseljavanja) iz stanja koncentracije u stanje dekoncentracije, kontraurbanizacija više ne može biti shvaćena kao pokret, nego prije kao proces koji rezultira nastajanjem dekoncentriranog obrasca naseljavanja (Mitchell, 2004). Ako, pak kontraurbanizaciju shvaćamo kao proces, Mitchell (2004) smatra kako trebamo definirati indikatore promjene koji otkrivaju prolazili li (odnosno prelazi li) sustav naselja u novo (koncentrirano ili dekoncentrirano) stanje.

Mitchell (2004) u literaturi nalazi dva takva indikatora, a zasluge za postavljanje temelja takvoj interpretaciji kontraurbanizacije daje upravo Berryu. Prvi indikator koji Mitchell (2004) pronalazi u literaturi je odnos veličine naselja i neto migracije, a drugi indikator također u odnos stavlja veličinu naselja, ali s populacijskim rastom.

Pristup kontraurbanizaciji koji u odnos stavlja veličinu naselja i neto migracije, popularno nazvan i migracijski preokret (Mitchell, 2004), odnosno populacijski preokret (Woods, 2004), postao je jedan od najpopularnijih načina definiranja fenomena. Tako nam Mitchell (2004) prenosi definiciju kontraurbanizacije od Fieldinga (1983) koji je najviše zastupao ovaj pristup: „kontraurbanizacija se odnosi na proces prostorne deglomeracije populacije. Može se reći da je do toga došlo ako postoji inverzni odnos između veličine mjesta (koje je mjereno brojem populacije u mjestu) i stope rasta populacijske promjene (u kojem je glavna aktivna komponenta pozitivna ili negativna neto migracija).“ Mitchell (2004:19.) je slobodno pojednostavila Fieldingovu definiciju: „kontraurbanizacija se, dakle, pojavljuje onda kad migracijske stope za mala naselja prelaze ona za velika“. Odnosno, stopa rasta populacije u velikim naseljima je negativna.

Unutar ovog pristupa kontraurbanizaciji, postoje autori koji smatraju kako nije važna samo promjena u odnosu između migracije i veličine naselja, nego i geografska lokacija rasta populacije uzrokovanog migracijama (Mitchell, 2004). Tako je kontraurbanizacija shvaćena kao rast populacije unutar i izvan metropolitanskog (urbanog) utjecaja, te prema tome ima dva preduvjeta: decentralizaciju i dekoncentraciju (Mitchell, 2004). Decentralizacija je prema Robertu i Randolphu (1983) migracija iz urbanih središta (koja uključuju gradove i prigradska naselja), dok se dekoncentracija interpretira kao migracija u područja koja su izvan metropolitanskog utjecaja, odnosno urbanog središta (Mitchell, 2004). Woods (2004) nadopunjuje decentralizaciju povezujući ju s dnevnim migracijama, te navodi kako „dekoncentracija često uključuje značajniju 'promjenu životnog stila'“.

Shvaćanje kontraurbanizacije kao procesa migracijskog (populacijskog) preokreta najčešći je i najpopularniji način definiranja i pristupanja fenomenu kontraurbanizacije, posebno, ako se u analizu uključuju preduvjeta decentralizacije i dekoncentracije. I sam Berry, začetnik pojma kontraurbanizacije, ponudio je i zastupao ovaj pristup kontraurbanizaciji kao procesu, pa na neki način ni ne čudi znanstvena usmjerenost njenom proučavanju. Ovaj pristup nudi

moгуćnost interpretacije kontraurbanizacije kao „čistog prekida s prošlošću“ kako su to zaključili Vining i Strauss još 1977. godine (Woods, 2004), što je Lewis (2000) prema Mitchell (2004) jasno predočio: „kontraurbanizacija obuhvaća niz fundamentalnih promjena u raspodjeli stanovništva koji uključuju iseljavanje stanovništva iz središta industrijskih regija u periferne regije, te kretanje [populacije] niz urbanu hijerarhiju “.

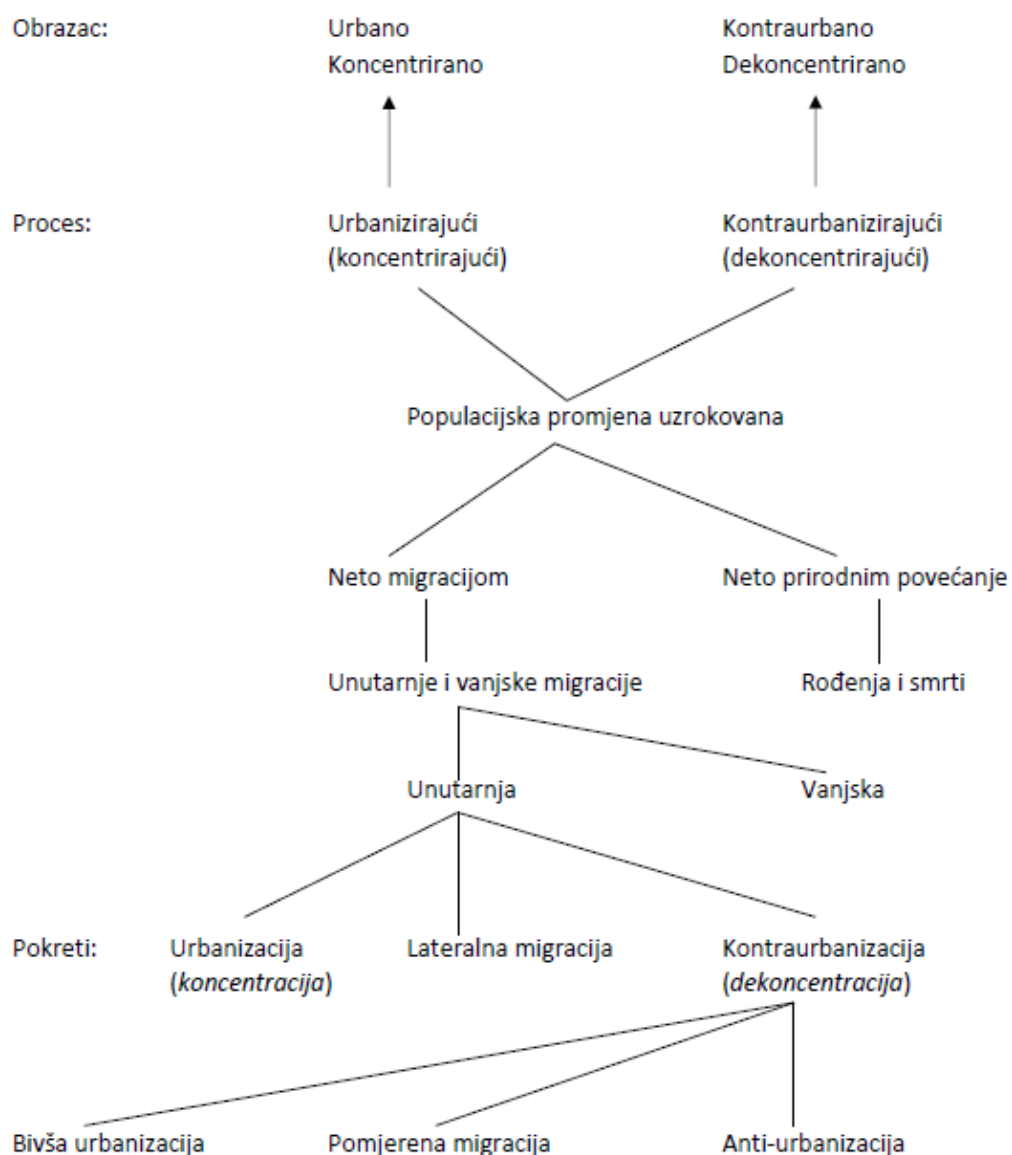
Drugi indikator kontraurbanizacije kao procesa promjene u sustavu naselja i stanja koncentracije u stanje dekoncentracije u odnos stavlja veličinu naselja i rast populacije. Ovaj pristup svoje začetke i temelje, također, ima u Berryjevoj analizi iz 1976. godine (Mitchell, 2004), te je sličan prethodnom indikatoru, odnosno dijele isto značenje sintagme 'populacijski preokret'. Ipak, u ovom pristupu pažnja je posvećena rastu populacije promatranog naselja, a ne neto migraciji. Tako Champion (1990) kaže da je „kontraurbanizacija prisutna, ako postoji snažna negativna korelacija između veličine naselja i mjere porasta broja stanovnika“ (prema Mitchell, 2004). Dakle, ako manje naselje ima porast broja stanovnika, a veće naselje pad rasta broja stanovnika, ta područja su u procesu kontraurbanizacije.

Mitchell (2004) navodi Championovo (1990) obrazloženje promatranju kontraurbanizacije kroz odnose veličine naselja i rasta populacije: „(...) ukupna stopa promjene stanovništva ima prednost nad stopom neto migracije, jer se tako kontraurbana promjena kasnije može raščlaniti na komponente prirodne promjene, internacionalnih migracija i internih migracija.“ Većina autora koji zastupaju ovaj pristup ne preciziraju prirodu odnosa između veličine i rasta, nego jednostavno interpretiraju kontraurbanizaciju kao preokret na rast u ne-metropolitanskim područjima (Mitchell, 2004).

S obzirom na to da je fenomen i pojam kontraurbanizacije u literaturi široko i različito shvaćen, te da ne postoji univerzalna definicija pojma kontraurbanizacije, Mitchell (2004) smatra kako je potrebno redefinirati i ponovno konceptualizirati pojam, ujediniti, ali i raščlaniti odnose i oblike korištenja pojma kako bi se fenomen mogao lakše utvrđivati i proučavati. Pitanje koje je Champion (1992, 1998) postavio ostaje isto: „treba li kontraurbanizacija biti protumačena kao pokret, proces ili, pak, kao obrazac?“ (prema Mitchell, 2004).

Ako se problematika populacijske redistribucije unutar sustava naselja sagleda šire, prema Mitchell (2004) „postaje jasno kako jedna riječ nije dovoljna za obuhvaćanje kompleksnosti dekoncentracije populacije“. Stoga, Mitchell (2004) predlaže prihvaćanje sva tri koncepta populacijske redistribucije, odnosno promatranje kontraurbanizacije kao obrasca, procesa i pokreta, imajući na umu različite aspekte populacijske redistribucije na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini. Ovaj Mitchellin (2004) prijedlog konceptualizacije populacijske redistribucije prikazan je na Grafikonu 4.1.

Grafikon 4.1. Konceptualizacija kontraurbanizacije

Izvor: autorica prema grafikonu Mitchell, C.J. (2004) *Making sense of counterurbanization* u „Journal of Rural studies“ (vol. 20; 15.-34.)

Slijedeći Grafikon 4.1. prvi koncept koji Mitchell (2004) pojašnjava je pojam kontraurban(o) (eng.: *counterurban*) koji opisuje dekoncentrirani obrazac populacijske distribucije. Kontraurbano je, dakle, obrazac koji opisuje raspodjelu malog broja ljudi u puno naselja. Ovaj obrazac bio je karakterističan za predindustrijsko razdoblje, kojeg je, tijekom i nakon industrijske revolucije zamijenio koncentrirani, odnosno urbani obrazac (Mitchell, 2004). Ipak, tijekom sedamdesetih godina prošlog stoljeća, sustavi naselja prolazili su preobrazbu, koju Mitchell (2004) naziva kontraurbanizacijskim procesom.

Kontraurbanizacijski proces povezan je s pojmom „kontraurbanizirajući“ (eng.: *counterurbanizing*), odnosno pojmom „dekoncentrirajući“ te on prema Champion (1995) opisuje proces u kojem sustav naselja prolazi preobrazbu iz koncentriranog u dekoncentrirano stanje, te je takva preobrazba mjerena na dva načina (Mitchell, 2004). Prvi način promatra postotnu promjenu populacije koja živi u urbanim, odnosno metropolitanskim područjima u odnosu na populaciju koja živi u ruralnim, odnosno ne-metropolitanskim područjima gledano za određeno vremensko razdoblje. Drugi način uključuje mjerenje demografskih trendova pomoću različitih indeksa populacijske koncentracije (kao što su Hooverov indeks ili Ginijev koeficijent (Mitchell, 2004)).

Oba načina mjerenja preobrazbe sustava naselja dovela su do sličnih zaključaka za sporno razdoblje sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Tijekom tog desetljeća zabilježeno je smanjenje koncentracije, što znači „da su mnoge razvijene države donekle prolazile kroz kontraurbanizacijski proces“ (Mitchell, 2004). U idućem desetljeću, pak, ponovno dolazi do urbanizacijskog procesa, gdje su zabilježene povećane stope koncentracije.

Dalje čitajući i interpretirajući grafikon konceptualizacije procesa populacijske redistribucije, dolazimo do dvije, za Mitchell (2004) iznimno važne varijable koje su pokretači procesa promjene u sustavima naselja. Prva varijabla odnosi se na neto migraciju, odnosno emigraciju i imigraciju koje mogu biti interne (unutarnje) i eksterne (vanjske). Interna migracija označava promjenu mjesta stanovanja unutar države, dok eksterna migracija označava preseljenje stranih državljana u urbana ili ruralna područja. Iako Mitchell (2004) piše kako je među znanstvenicima prepoznata važnost emigracije i imigracije stanovništva, ipak je u literaturi pažnja više bila posvećena imigraciji pri čemu se „bitna 'turbulencija' ruralnog stanovništva može izgubiti“ (Hoggart, 1997, prema Mitchell, 2004). Također,

Mitchell (2004) upozorava i na važnost identificiranja izvora imigracije, misleći pritom na interni i eksterni oblik (i)migracije, gdje su oba zajedno rijetko kad uključena u studije o populaciji. Slikovito, Mitchell (2004) za primjer daje visoke stope eksterne (i)migracije u velika metropolitanska područja koja „mogu prikriti tendencije interne kontraurbanizacije“.

Druga varijabla odnosi se na prirodnu promjenu stanovništva kroz broj živorođene djece (nataliteta) i broj umrlih (mortaliteta) (Mitchell, 2004). Ona je za promjene u sustavima naselja bila značajnija kroz povijest, a razlog se krije u smanjenju prostornih varijacija nataliteta, odnosno izjednačavanja broja nataliteta u ruralnim i urbanim područjima (Johnson, 1993, prema Mitchell, 2004).

Konačno, prema Mitchellinom (2004) grafikonu dolazimo do pojma kontraurbanizacije, kojeg definira kao migracijski pokret, te je sklonija ovakvoj definiciji kontraurbanizacije kao fenomena. Iako je definiranje kontraurbanizacijskog fenomena kao obrasca ili procesa prema nekim autorima sasvim dovoljno, Mitchell (2004) smatra kako to „nije idealan način za smanjivanje zbunjenosti oko pojma“. Naime, kontraurbanizacija je u literaturi izjednačavana s dva tipa obrasca: kao dio kontraurbanizacijskog procesa (novi obrazac populacijskog rasta ili migracije), te kao ishod ili produkt procesa (kontraurbani obrazac) (Mitchell, 2004). Jasno je kako različiti pristupi u definiranju pojma obrazac najviše pridonose zbunjenosti prilikom promatranja kontraurbanizacije kao fenomena i zato se Mitchell (2004) odlučuje za sintagmu „migracijski pokret“ (eng.: *Migratory movement*).

Ako nastavimo slijediti Grafikon 4.1. i prihvatimo kontraurbanizaciju kao „silaznu migraciju“ (eng.: *Downward migration*), vidimo kako kontraurbanizacija nije homogen pokret, već „se razlikuje prema odredištu useljenog kućanstva i motivacijama (useljenika) koji su uzroci preseljenja“ (Mitchell, 2004). Tako kontraurbanizacija pomoću podtipova koji su, prvenstveno temeljeni na motivaciji za preseljenjem (Mitchell, 2004) dobiva na dubini značenja čime se olakšava definiranje i kategoriziranje migracijskog pokreta.

Mitchell (2004) navodi i opisuje tri podtipa kontraurbanizacije: ex-urbanizacija (eng.: *Ex-urbanization*), raseljena urbanizacija (eng.: *Displaced-urbanization*) i anti-urbanizacija (eng.: *Anti-urbanization*).

Ex-urbanizacija je pokret u kojem ljudi iz gradova naseljavaju urbanu periferiju, ali ostaju povezani s gradom pomoću svakodnevnog putovanja na posao (Mitchell, 2004). Raseljena

urbanizacija, odnosno njezini raseljeni građani mjesto prebivališta mijenjaju zbog potrebe, što znači da je za njih odluka za preseljenjem u ruralno područje nužna zbog određene poslovne prilike ili pronalaska (financijski) prikladnijeg smještaja. Također, Mitchell (2004) za raseljene urbaniste primjećuje da bi se, ako se za to ukaže prilika, vratili u urbano središte.

I konačno anti-urbanizacija koja se u literaturi ima nekoliko značenja, pa je neki autori koriste kako bi opisali one ljude koji teže životu u manjim mjestima, a neki joj, prema Mitchell (2004) daju i socijalnu dimenziju tako što anti-urbani sentiment izjednačavaju s odbijanjem urbanog životnog stila. Mitchell (2004) je, pak, sklonija interpretaciji anti-urbanizacije kao podtipu kontraurbanizacije, s naglaskom na motive anti-urbanista za preseljenjem iz metropolitanskih središta kao što su (niži) porezi, niže stope kaznenih djela, te zagušenja zraka i onečišćenja okoline koja su karakteristična za urbana područja. Također, Mitchell (2004.) proširuje ovu interpretaciju anti-urbanizacije tvrdeći „da anti-urbanisti ne žele samo živjeti u ruralnom prostoru, nego i, za one koji se nalaze na tržištu rada, postoji želja za radom u manje koncentriranom okruženju“.

U literaturi koju je Mitchell (2004) proučavala zabilježena su tri tipa anti-urbanizacije. Prvi je „rijetko promatrani“ (Mitchell, 2004) pokret povratka zemlji, odnosno *Back-to-the-land-movement* za koji je značajan „novi, radikalniji (često samoodrživ) način života“. Drugi tip anti-urbanizacije odnosi se na pojedince koji žele povećati kvalitetu svog života tako što se sele i zapošljavaju u manjoj sredini, najčešće manjem gradu, a u literaturi se naziva penturbija (eng.: *Penturbia*). Treći tip anti-urbanizacije opisuje migraciju starije populacije iz mjesta veće u mjesta manje koncentracije koja je posljedica umirovljenja, ali i želje za ugodnijim životom.

5. Ekonomske i globalne promjene

Svaki društveni proces, obrazac ili fenomen u sociologiji ima svoje uzroke, ali i posljedice, pa tako i odluke mladih za preseljenjem iz urbanog, odnosno povratkom na selo sa svrhom bavljenja poljoprivredom. Postavlja se pitanje zašto se mladi odlučuju na takvu promjenu životnog stila, koji se razlozi kriju iza zamjene (prividno) udobnog i ugodnog gradskog života za (prividno) teži, naporniji i zahtjevniji životni stil. Odgovore na ova pitanja možemo potražiti u društvenim promjenama, jednako kao i u promjenama ekonomske paradigme.

5.1. Refleksivna modernizacija i društvo rizika

Odgovore na ova pitanja (djelomično) se nalaze u sociološkom konceptu modernizacije. Modernizacija „je neumitni proces promjena koji se događa (u) Zapadnim društvima (i šire) posljednjih nekoliko stoljeća“ (Bokan, 2012). Iako je modernizacija shvaćana kroz mnogo različitih, ali srodnih ključnih pojmova, suvremeni autori navode pet načela modernosti: individualizam, diferencijacija, racionalnost, ekonomizam i ekspanzija (Bokan, 2012). Također, Bokan (2012) prenosi Giddensove četiri ključne institucije modernosti: kapitalizam, industrijalizacija, nadzor i vojna sila.

Danas se u kontekstu modernosti i modernizacije u sociologiji govori o drugoj modernizaciji, odnosno o refleksivnoj modernosti (Beck, 2008). Prva ili rana modernizacija pojavljuje se u 17. stoljeću, koju od 70-tih godina 20. stoljeća zamjenjuje druga moderna, te koja je prema Becku nastupila „nenamjerno, neprimjetno i mirno, kao posljedica prve modernizacije“ (Bokan, 2012). Ovu, drugu modernizaciju „obilježavaju međusobno povezani procesi globalizacije, individualizacije, seksualne revolucije, podzaposlenosti, globalnih rizika, ekološke krize i sloma financijskih tržišta“ (Bokan, 2012, prema Beck, 1999).

Beck (2008) kaže kako „modernizacija sad nasrće na osnovne socijalne, političke i kulturne institucije industrijskog društva nacionalnih država, razbija ih, te rađa novi potencijal koji je u opoziciji industrijskoj modernosti, odnosno [rađa] okolišne potpolitike i (autoritarne) državne politike, te pokrete participacije kao jedna duboka kritika (...) neoliberalnom kapitalizmu.“

Bokan (2012) prema Balabanić Mavrović (2007) naglašava dva važna trenutka refleksivne modernizacije. Prvi trenutak se odnosi na neplanirano rastvaranje struktura industrijskog

društva i neprimjetni prijelaz u epohu neplaniranih posljedica modernizacije, a drugi trenutak se odnosi na ljudsko poduzimanje svjesnih akcija u mijenjanju društva. Također, Bokan (2012) primjećuje kako je društvo postalo kompleksnije, jer je manje stalnih, čvrstih društvenih oslonaca poput klasa, statusa, obitelji i nacije, te da je više prostora ostavljeno pojedincu za pregovaranje i izbor prilikom donošenja odluke.

Beck (2008) teoriju refleksivne modernosti dijeli u tri zasebne cjeline odnosno tri teorema: teorem prisilne individualizacije, teorem multidimenzionalne globalizacije (kozmpolitizam), te teorem o društvu rizika.

Individualizacija je jedan od najvažnijih procesa unutar refleksivne modernizacije (Bokan 2012). Važno je naglasiti kako individualizaciju nikako ne treba miješati s individualizmom, jer potonji označava osobni stav ili osobnu preferenciju, a individualizacija je makro-sociološki fenomen koji ne mora nužno imati utjecaja i mijenjati stavove i obrasce ponašanja kod pojedinaca (Beck, 2008). Beck (2008), s kolegama Baumanom i Giddensom smatra kako individualizacija nije proces koji dolazi iz svjesnog izbora ili preferencije individue, već suprotno – taj proces nije dobrovoljan, nego je „svojevrсна prisila na samooblikovanje vlastite biografije“ (Balabanić Mavrović, 2007, prema Bokan, 2012), jer moderne institucije nameću individualizaciju pojedincu. Tako, trenutno postoji trend i proces institucionalizirane individualizacije koji u odnos stavlja državu i individualizaciju, stvarajući legislativu i politike, te dajući prava (u smislu osnovnih građanskih, političkih, socijalnih, radničkih i drugih prava) koja su okrenuta prema pojedincu, a ne kolektivu (Beck, 2008), čime svi dijelovi društvenog sustava, odnosno države „prebacuju odgovornost na pojedinca“ (Bokan, 2012). Odgovornost pojedinca, koja je srž refleksivne modernizacije, te prateće društvene krize „prisilile [su] pojedince da misle, djeluju i žive, pa se po prvi puta dogodila individualna različitost“ (Beck, 2000, prema Bokan, 2012).

Teorem multidimenzionalne globalizacije, odnosno kozmpolitizam za Becka (2008) označava prožetost svjetskom mrežom međuzavisnosti, koji se odnose na ekonomske, ekološke i terorističke rizike koji povezuju i utječu na razvijene i nerazvijene države. Tako se stvara kozmpolitska slika društva u kojoj pojedinac sebe vidi kao „dio ugroženog svijeta i kao dio njegovih lokalnih situacija i povijesti“ (Beck, 2008).

Kozmopolitski izgled društva posebno je naglašen u sve manjoj važnosti institucija, te „koncepta i varijabli industrijskog društva (klasa, nuklearna obitelj, zanimanje)“ (Bokan, 2012), gdje se stvara povjerenje u nove oblike zajednica koje nisu nužno određene imovinskim stanjem, krvnim srodstvom i/ili radnom okolinom. Postalo je važno pronaći istomišljenike, (samo)organizirati se i kao društvo kooperacijom djelovati – konkretnije stvaranjem građanskih inicijativa (Beck, 2001, prema Bokan, 2012). Beck ovaj fenomen (pokret) naziva subpolitizacijom, a označava samoorganizaciju politike koja je u stanju pokrenuti društvo i time oblikovati društvo odozdo, kroz „atipičnu nerevoluciju“ koja stvara društvo akcije i samoostvarujuće društvo (Beck i sur., 1994:21, prema Bokan, 2012).

Teorem o društvu rizika je karakteristika refleksivnog modernog društva kojim se mijenjaju osobitosti i stavovi društva (u usporedbi s prvom modernosti), te odnos društva prema svijetu koji ga okružuje. Beck (2008) kaže kako je rizik u kontekstu ove faze modernosti svaka predviđena katastrofa, odnosno potencijalna opasnost. To su, dakle, proizvedene ili stvorene nesigurnosti i opasnosti, jer one rastu s obzirom na tehnološki i znanstveni napredak (Beck, 2008), te su rezultat djelovanja društva (poput primjerice ekološke katastrofe i posljedica globalnog zatopljenja na ukupan život na planetu, financijskih kriza i nestabilnosti globalne ekonomije). Posebnost novih rizika je njihova „neopipljivost našim osjetilima“, odnosno njihova latentnost koju je moguće spoznati samo uz pomoć znanstvenog istraživanja, iako čak ni tada nisu u potpunosti određivi (Beck, 2008). Upravo je ova nemogućnost potpunog određivanja novih rizika jedan od razloga društvenog nepovjerenja u znanstvenu zajednicu. Beckovim (2008) riječima: „modernost je suočena s vlastitim potencijalom uništenja društvenog i tehnološkog napretka bez usvojenih adekvatnih odgovora.“

Neznanje, postojeći i novi rizici, društveno dijeljenje odgovornosti za probleme nastale u ranoj modernosti i društvena odgovornost za pronalaskom rješenja kako bi (sav) život na planetu opstao obilježja su kasne ili druge modernosti. Ipak, Beck (2008) smatra kako ima i pozitivnih odlika refleksivne modernosti; manja je privrženost državi i institucijama, gdje pojedinci svoje povjerenje daju novostvorenim zajednicama, što u konačnici zbližava ljude i povećava šanse za rješavanjem postojećih problema i rizika.

5.2. (Samo)održivost

Održivost, odnosno održivi razvoj je koncept i teorija koja zaokuplja znanstvenike još od sredine 1960-ih godina. Velika ekonomska ekspanzija modernog, industrijaliziranog društva nakon Drugog svjetskog rata, povećanje broja stanovnika na Zemlji i njihov materijalistički (potrošački) način života, te nuklearna opasnost koja je prijetila i s istoka i sa zapada, nagnali su društvo na razmišljanje o mogućoj ekološkoj katastrofi. Društvo počinje promišljati o prevelikom i možda nepotrebnom (is)korištenju prirodnih resursa, nepovratnom uništavanju tla kemizacijom i obradom tla zbog intenziviranja poljoprivredne proizvodnje, nestajanju i stalnom ugrožavanju biljnog i životinjskog svijeta (kako na kopnu, tako i u vodama), pojavi i povećanju ozonske rupe nad Antarktikom i globalnom zatopljenju uslijed pretjeranog ispuštanja štetnih plinova u atmosferu. Jednostavno, tijekom 1960-ih godina znanstvenici, a potom i ukupno društvo postaju svjesniji ekološke katastrofe koja nastaje kao posljedica stogodišnje industrijalizacije, kapitalističkog produktivizma, te želje za eksponencijalnim ekonomskim i tehnološkim napretkom društva.

Prva ozbiljna upozorenja na ekološke posljedice intenzivne poljoprivrede i pretjerano korištenje kemijskih sredstava (posebno pesticida DDT-a čija je upotreba kasnije zabranjena) u poljoprivredi je djelo Rachel Carson *Silent Spring* iz 1962. Drugo, iznimno važno djelo je „Granice rasta“, odnosno *Limits to Growth* (Meadows, Meadows i Randers) iz 1972. koje progovara o i upozorava na posljedice eksponencijalnog populacijskog i ekonomskog rasta (Bokan, 2012). Konkretno, u „Granicama rasta“ autori, odnosno Rimski klub pomoću računalnih projekcija predviđaju kako će kroz stotinjak godina doći do granice maksimalnog iskorištenja Zemljinih resursa, što će rezultirati padom industrijske proizvodnje i padom populacije (Bokan, 2012).

Zaključak i preporuka Rimskog kluba u „Granicama rasta“ za sprječavanje ekološke katastrofe je postizanje ekvilibrija, odnosno takvog državnog (a potom i globalnog) stanja u kojem će kvantitativno populacija i sva (proizvedena) dobra dosegnuti balans ili jednakost u vremenu, čime će se ostvariti stabilnost i održivost (Meadows, Meadows i Randers, 1972). Također, vjeruju „kako će inovacije i tehnološki razvoj, te društva koja su temeljena na jednakosti i pravdi vjerojatnije doseći stadij ekvilibrija“ (Meadows, Meadows i Randers,

1972), te naglašavaju važnost ljudskih vrijednosti. To znači društveno prepoznati da nije moguće maksimizirati sve za svakoga bez ekoloških posljedica, te na temelju te spoznaje početi donositi odluke koje će postati dio politike u kojima će trebati uzeti u obzir i vrijednosti budućih generacija, a ne samo trenutne društvene vrijednosti (Meadows, Meadows i Randers, 1972).

Navedena dva djela simbolički označavaju početak ekološkog pokreta (Bokan 2012), za koji više nije važno samo upozoravanje o globalnoj ekološkoj katastrofi, iako je značajno, ipak nije dovoljno za popravak učinjene 'štete', stoga su znanstvenici počeli apelirati političarima u svijetu (posebno najrazvijenijim državama svijeta) za stvaranje i kreiranje politika koje će pomoći spriječiti globalni rast temperature (a time i podizanje razine mora i topljenje permafrosta), prihvaćanje ljudske odgovornosti i djelovanje koje je usmjereno prvo na stavove i navike pojedinaca, potom zajednice, te konačno ukupnog društva. Prema Bokan (2012) to se odnosi na korjenite promjene socijalnih, ekonomskih i ekoloških vrednota i principa u djelovanju prema okolišu, što je tijekom desetljeća rezultiralo njihovom povezivanju i međudjelovanju, te dovelo do razvoja koncepta održivosti, odnosno održivog razvoja.

Koncept održivog razvoja, odnosno održivosti prvi je puta definirala Brundtland komisija 1987. kao „proces u kojem su sadašnje generacije u stanju zadovoljiti sve svoje potrebe, ne ugrožavajući zadovoljavanje potreba budućih generacija“. Ova definicija slična je zaključku Rimskog kluba, no ona je preopćenita i slabooperabilna (Bokan, 2012). Stoga, Bokan (2012) prenosi Layevu (2007:21-22) definiciju održivog razvoja kao „umreženo samoobnavljanje ukupnog prirodnog i društvenog tkiva sastavljenog od njegovih ekoloških, ekonomskih i sociokulturnih slojeva; samoobnavljanje aktivnosti i aktera u kojem se razvijaju i obnavljaju priroda i društvo, danas i u sutrašnjici“. Iako je Brundtland komisijom prvi put definirana održivost, njezin koncept se prema Blewittu (2018) prvi put spominje tijekom sredine 18. stoljeća kad su „vlade Velike Britanije, Francuske i posebno Njemačke polako prepoznale kako preveliko iskorištenje debala postaje neodrživo“, te se smatra kako je tad već (gdjgdje) započeo ekološki pokret i pokret održivog razvoja. Svakako, svoju pravu strukturu i agendu ekološki pokret počinje stvarati tek tijekom druge polovice 20. stoljeća.

S obzirom na to da je koncept održivosti i održivog razvoja danas prožet kroz svako društveno djelovanje (bilo ono ekonomske, kulturne ili socijalne prirode), definicija, principa i pristupa njegovoj interpretaciji je mnogo i one variraju ovisno o području na koje se održivost odnosi. Tako postoje okolišna i ekološka održivost, pa poslovna i ekonomska održivost, održivost transporta i energije, te, u tom tonu, i poljoprivredna održivost. Slijedeći imperativ održivosti Organizacija Ujedinjenih naroda je 2015. godine kao dio *2030 agende za održivi razvoj* donijela 17 ciljeva pomoću kojih će do 2030. godine na održiv način prekinuti glad u svijetu, očuvati Zemlju, te unaprijediti kvalitetu života svima i svugdje.¹

Sfera proučavanja ovog rada je šire u poljoprivredi, a uže u povratnicima selu, odnosno mladim ljudima koji su se iz urbanog centra, odlučili preseliti u ruralno područje. S obzirom na to da su predmet proučavanja mladi ljudi koji su odrastali na narativima globalnog zatopljenja, nejednakosti bogatih i siromašnih, povećanja broja ljudi i manjka hrane, te generalnog onečišćenja okoliša, vjerujemo kako je u njihovom duhu, odnosno kako je pojam održivosti (ili barem nekakvog oblika očuvanja Zemlje) ukorijenjen u njihovoj svakodnevici, te da je dio njihovog djelovanja i mišljenja. Pretpostavljamo kako uistinu jesu svjesni ozbiljnosti ekološke katastrofe, ali i važnosti prehranjivanja stanovništva. Isto tako, vjerujemo kako kroz svoje poljoprivredne prakse primjenjuju barem neke aspekte održive poljoprivrede, a u najboljem slučaju okreću se onim ekološkim, permakulturnim i/ili bio-dinamičkim poljoprivrednim praksama, kako bi uspostavili i očuvali održivost svog poljoprivrednog gospodarstva, ali i odgovorili zahtjevima tržišta za hranom. Kako bi istraživanjem ove postavljene teze potvrdili ili opovrgnuli, važno je sagledati održivost i održivi razvoj iz poljoprivredne perspektive, pa će idući dio teksta biti posvećen održivim poljoprivrednim praksama, odnosno što to sve održivost u poljoprivredi znači; opisati održivi poljoprivredni razvoj u Europi, odnosno na našem geopolitičkom području, te sagledati održivost kroz koncept ruralnog razvoja kojeg je razvila, implementirala i osnažuje Europska unija.

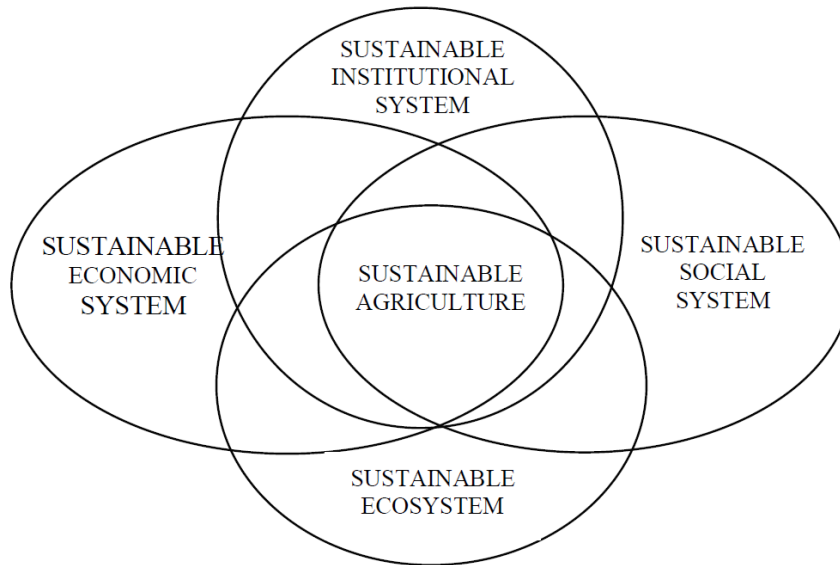
Naglasak u održivom razvoju je u komunikaciji vrijednosti, inter i transdiscipliniranosti, volji pojedinaca za učenjem, proučavanjem i eksperimentiranjem (Blewitt, 2018). Jednako kao što je održivost općenito teško definirati jednom sveobuhvatnom definicijom, isto vrijedi i u

¹ Službene web-stranice Ujedinjenih naroda: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/development-agenda/> (pristupljeno: 21.2.2021.)

poljoprivredi. Ipak, Wiśniewska (2011) pronalazi nekoliko definicija poljoprivredne održivosti od kojih definicija Ministarstva okoliša, hrane i ruralnih poslova Ujedinjenog kraljevstva (DEFRA, 2006) ističe nekoliko karakteristika održive poljoprivrede: „dostupnost odgovarajućih zaliha cjelovite, raznovrsne i cjenovno prihvatljive hrane potrošačima, koja je proizvedena u skladu s generalno prihvaćenim okolišnim i socijalnim standardima; prilagodljiva i kompetitivna industrija koja doprinosi ekonomskoj vitalnosti ruralnog društva; učinkovita zaštita okoliša i razborito korištenje prirodnih resursa, očuvan i osnažen krajolik, divlje životinje, kulturna i arheološka vrijednost poljoprivrednog zemljišta i visoko poštovanje prema dobrobiti životinja.“ Uz ove karakteristike održive poljoprivredne proizvodnje (ali i ruralnog razvoja), postoji i jednostavna definicija Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD), koju također prenosi Wiśniewska (2011): „održiva poljoprivreda (...) je ona poljoprivredna proizvodnja koja je ekonomski održiva i koja dugoročno ne degradira okoliš.“

Ako uzmemo u obzir karakteristike održive poljoprivrede koje navodi DEFRA, te, iako jednostavnu, ipak široko shvaćenu OECD definiciju vidljivo je kako je za postizanje održivosti u poljoprivredi važan sveobuhvatan, odnosno holistički pristup prilikom stvaranja i implementiranja poljoprivrednih politika, te politikâ ruralnog razvoja. Stoga se održivost u poljoprivredi promatra kroz tri međusobno povezana aspekta; ekonomskog, socijalnog i ekološkog (Sutherland i sur., 2014). Wiśniewska (2011) i Blewitt (2018) dodaju i institucionalni aspekt održivosti. Dakle, ako želimo održivo djelovati prilikom obavljanja poljoprivredne djelatnosti trebamo imati na umu tri njegova aspekta: onaj ekonomski, socijalni i ekološki.

Grafikon 5.1. Prikaz samoodržive poljoprivrede

Izvor: Joanna Wiśniewska (2011) *Economic Sustainability of Agriculture – Conceptions and Indicators* u „Acta Scientiarum Polonorum, Technologia Alimentaria“ (vol. 10. br. 1; 119-137)

Svaki navedeni aspekt također nema konačnu, dogovorenu definiciju, niti u potpunosti određene smjernice njihovog mjerenja u određivanju stupnja održivosti određene poljoprivredne djelatnosti, prakse i/ili poljoprivrednog gospodarstva i/ili države. Jedan od razloga je složenost same održivosti, ali i njezinih komponenti, odnosno aspekata.

Ekonomskom aspektu održive poljoprivrede posvećeno je najmanje pažnje i kako to prenosi Wiśniewska (2011): „malo je dostupnih informacija o ekonomskoj održivosti ekonomije“. Iako, dogovorene, odnosno službene definicije ekonomske održivosti nema, Bokan (2012) prenosi Layevu (2007) definiciju socioekonomske održivosti koja nam može pomoći shvatiti bit ekonomskog aspekta održive poljoprivrede: „socioekonomska održivost jest sposobnost nekog društva ili sustava da vlastitim djelovanjem osigura nesmetano funkcioniranje i osigura dovoljno dobara kako bi se kontinuirano obnavljala i razvijala“. Također, Wiśniewska (2011) navodi kako je, u usporedbi s konvencionalnom poljoprivredom, teško odrediti parametre uspješnosti za održivu poljoprivredu, jer je potrebno razviti metodologiju kojom bi se moglo mjeriti klimatske promjene, te iste uključiti u standardne izračune ekonomske analize (kao što su učinkovitost, produktivnost, te prihod i troškovi). U kontekstu europske poljoprivredne održivosti, OECD i Eurostat razvijaju takve indikatore; koji uz klasične

ekonomske pokazatelje uspješnosti, uključuju i različite socijalne, te okolišno-ekološke indikatore. Wiśniewska (2011) prenosi tri grupe OECD-ovih indikatora:

- Grupa kontekstualnih indikatora koji opisuju širi ekonomski i socijalni aspekt potencijalno održive poljoprivrede, kao što su trendovi korištenja zemljišta, te razina obrazovanja proizvođača
- Grupa koja u obzir uzima upravljanje i korištenje prirodnih resursa, kao što su indikatori korištenja gnojiva, sredstava za zaštitu i vode
- Grupa koja u obzir uzima poljoprivredni utjecaj na kvalitetu tla i vode, očuvanje tla, bioraznolikosti, staništa, okoliša i klimatske promjene.

Također, u kontekstu europske održive poljoprivrede Sutherland i sur. (2014) pomoću studijâ slučaja iz svih država Europske unije žele ukazati na ona poljoprivredna gospodarstva koja proizvode održivo, te tako potaknuti europske poljoprivrednike na održivu proizvodnju. U uvodu, pak, navode kako je ekonomska kriza iz 2008. godine usporila rast i napredak održive poljoprivrede, jer su smanjena dostupna sredstva (posebno mladim) poljoprivrednicima koji žele ući u proizvodnju ili promijeniti način proizvodnje, te se povećao trend ruralnog egzodusa, odnosno ruralnog iseljavanja (Sutherland i sur., 2014). Uz ovakve trendove u poljoprivredi, prema Sutherland i sur. (2014) još je jedan proces otežao postizanje održivosti u poljoprivredi – proces globalizacije. Proces globalizacije smanjuje horizontalnu povezanost sudionika u proizvodnji i plasmanu poljoprivrednih dobara, smanjuje vrijednost lokalne proizvodnje i kvalitete, te u konačnici dovodi do propadanja malih ekonomskih jedinica u ruralnim područjima, te dovodi do ruralnog iseljavanja (Sutherland i sur., 2014, prema Gray, 2002; Stiglitz, 2002; Woods, 2005)

Na prvu su, čini se, okoliš i ekološke(/ije) prakse u središtu održive poljoprivrede, jer je poljoprivreda najdirektnije od svih gospodarskih grana povezana s prirodom. A i OECD definicija održive poljoprivrede ističe važnost dugoročnog očuvanja okoliša. Iako je u fokusu održivih poljoprivrednih praksi i održivih poljoprivrednih politika, sam ekološki aspekt nije dovoljan za postizanje (samo)održive poljoprivrede. Ekološka i biodinamička poljoprivreda, te permakulturne poljoprivredne (i životne) prakse direktni su pokazatelji težnji poljoprivrednika ka održivijem poljoprivrednom gospodarstvu.

Jednako kao i ekološki aspekt održive poljoprivrede, tako je i koncept socijalne održivosti poljoprivredne proizvodnje fleksibilan, te nije utvrđena povezanost ovog aspekta s ostalim aspektima održivosti, niti njezina uloga prilikom kreiranja politika (Boström, 2012:7, prema Sutherland i sur., 2014). Bokan (2012) prema Layeu (2007) navodi kako je „sustav socijalnih odnosa, običaja, tradicionalnih i novih vrednota, te njihovo 'organsko' kontinuirano samoobnavljanje“ sociokulturna održivost društva, odnosno zajednice. Sutherland i sur. (2014) konkretnije ističu razmjere problema socijalne održivosti kroz dokument Europske komisije iz 2012. u kojem se, između ostalog, naglašava važnost proizvodnje hrane visoke kvalitete, zadovoljavajući prihodi poljoprivrednika, kvalitete života u ruralnim područjima, te uravnoteženog teritorijalnog razvoja.

Chatzinikolaou i sur. (2012), pak, socijalnu održivost ruralnog prostora povezuju sa socijalnim kapitalom, socijalnom inkluzijom, te socijalnom kohezijom koji se mjere pomoću indikatora socijalne održivosti (*social sustainability indicators - SSI*). Isti autori navode 24 indikatora socijalne održivosti, a prenosimo neke: članovi kućanstva koji na poljoprivrednom gospodarstvu rade puno ili pola radnog vremena, cjeloživotno učenje, udio poljoprivrednih primanja u ukupnim primanjima u kućanstvu, članstvo u sportskim, rekreacijskim ili drugim oblicima socijalnih organizacija, članstvo u poljoprivrednim udrugama, organizacijama za zaštitu okoliša, korištenje Interneta za kupnju ili prodaju dobara, broj članova kućanstva koji su mlađi od 18 godina i stariji od 65 godina, broj članica kućanstva, članovi kućanstva oba spola koji su zaposleni na punu ili pola radnog vremena, članovi kućanstva koji su dugo nezaposleni. Pomoću ovih indikatora, Chatzinikolaou i sur. (2012) smatraju kako se političarima olakšava shvaćanje lokalnih (ruralnih) percepcija, čime se olakšava kreiranje ruralnih politika.

Sutherland i sur. (2014) naglašavaju ulogu mladih ljudi u ruralnom prostoru „zbog njihovog potencijalnog doprinosa prilikom tranzicijskih procesa prema održivijem modelu poljoprivrede u Europi“ (Sutherland i sur., 2014:5-6). Ipak, mladi ljudi napuštaju selo i odlaze u grad, te sela ostaju s pretežno starijim stanovništvom, a jednak je trend u poljoprivredi kao gospodarskoj grani (Sutherland i sur., 2014, prema Eurostat, 2011) Zaključuju kako se još ne zna koje su posljedice odlaska mladih sa sela i kako negativne posljedice ovog trenda ne utječu samo na socijalni aspekt poljoprivrede, nego uključuju i ostale aspekte održivosti poljoprivrede.

5.3. Ruralni razvoj i generacijska obnova

U kontekstu Europske poljoprivrede i ruralnog razvoja, samoodrživost i održivost poljoprivrednih gospodarstava i ruralnih područja iznimno su važni. Europska unija od 1990-ih godina kreira politike koje potiču samoodrživost pomoću izravnih plaćanja, edukacija i osnaživanja svijesti građana Europe o važnosti održivog gospodarenja poljoprivredom. Također, Ploeg (2008) prenosi mišljenje nekolicine autora kako europska poljoprivredna politika ima alternativni pristup poljoprivrednoj proizvodnji koja se temelji na multifunktionalnosti. Multifunktionalnost Saccomandi (1998) definira kao korištenje jednog ili istog seta resursa u proizvodnji šireg asortimana proizvoda i usluga, čime se smanjuje trošak proizvodnje svakog proizvoda, te istovremeno povećava dodana vrijednost ostvarena na poljoprivrednom gospodarstvu (prema Ploeg, 2008). Ako povežemo definiciju poljoprivredne multifunktionalnosti s raspravom o samoodrživosti u poljoprivredi, možemo zaključiti kako je multifunktionalnost europske poljoprivrede odgovor na imperativ o nužnosti održivog poljoprivrednog djelovanja. Isto tako, multifunktionalnost nema samo ekonomski aspekt, nego i onaj ekološki, jer maksimalnim iskorištenjem resursa na poljoprivrednom gospodarstvu smanjuje se otpad koji nastaje prilikom poljoprivredne proizvodnje. Drugim riječima, sav otpad koji i nastane prilikom poljoprivredne proizvodnje iskorišten je za dobivanje drugog proizvoda i/ili usluge. Knickel i sur. (2004) koriste izraz *win-win* situacije, odnosno situacije u kojoj su svi zahtjevi i uvjeti zadovoljeni, a sve strane zadovoljne ishodom.

Knickel, Renting i Ploeg (2004) istraživali su europski model poljoprivrede i multifunktionalnost kao jednu od njezinih glavnih karakteristika. Uviđaju prema podacima drugih autora i Europske komisije kako je u Europskoj uniji preko pola poljoprivrednih gospodarstava pluriaktivno, odnosno ne bave se isključivo i samo poljoprivredom. Pluriaktivnost poljoprivrednog gospodarstva usko je vezana uz multifunktionalnost, ali postoji konceptualna razlika: „pluriaktivnost se odnosi na aktivnosti i njihovu kombinaciju, dok se multifunktionalnost odnosi na raspon funkcija između ruralnog prostora i poljoprivredne djelatnosti“. Isto tako, spomenuti autori prepoznali su tri glavne

karakteristike multifunkcionalnosti poljoprivrednih gospodarstava u Europi koje prenosimo u cijelosti:

- Aktivnosti koje su rezultat novih odnosa između poljoprivrede i društva, grada i sela; one su odgovor na nove društvene potrebe
- Stvaranje novog dohotka i pronalaženje novih oblika organizacije, kooperacije i smanjenja troškova, aktivnosti koje su odgovor na „pritisak cijena“
- Aktivnosti koje predstavljaju rekonfiguraciju poljoprivrednih resursa i njihovog odnosa s ruralnim područjem, lancem hrane i institucionalnim okruženjem

Polazeći od navedenih karakteristika aktivnosti na poljoprivrednom gospodarstvu ispitat ćemo naše ispitanike o aktivnostima kojima se oni bave na svojim poljoprivrednim gospodarstvima i pokušati utvrditi kako im multifunkcionalnost pomaže u ostvarivanju dodatnog prihoda uz očuvanje konkurentnosti, ali i očuvanja okoliša i resursa koji su im na raspolaganju.

U svojem radu *Multifunctionality in European agriculture* Knickel i sur. (2004) u uvodnoj rečenici kažu kako europsko selo „sa svojom raznolikosti i bogatstvom daje neporecivu socijalnu, kulturnu, ekološku i ekonomsku baštinu za cjelokupno europsko društvo“. U takvom tonu Europska unija kreira poljoprivrednu politiku u okviru Zajedničke poljoprivredne politike koja je na snazi nekoliko godina, a sastoji se od dva stupa, odnosno programa. Prvi program odnosi se na potpore dohotku poljoprivrednicima i tržišne mjere u poljoprivredi, a drugi program na ruralni razvoj. Potonji je važan za našu raspravu. Ideja programa ruralnog razvoja je kroz „jačanje društvene, okolišne i gospodarske održivosti ruralnih područja podupirati prvi stup“², odnosno prvi program Zajedničke poljoprivredne politike. Trenutno, Europska unija se nalazi u prijelaznom razdoblju između dva programska razdoblja, a novo programsko razdoblje trebalo bi stupiti na snagu 2023. godine. Novo programsko razdoblje Zajedničke poljoprivredne politike, ono od 2021. do 2027. sastoji se od devet posebnih ciljeva³:

² Službene web-stranice Europske komisije; https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/rural-development_hr (pristupljeno: 13.6.2021.)

³ Službene web-stranice Europske komisije; https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/future-cap_hr (pristupljeno: 13.6.2021.)

- Osiguranje pravednog dohotka za poljoprivrednike
- Borba protiv klimatskih promjena
- Potpora generacijskoj obnovi
- Povećanje konkurentnosti
- Briga za okoliš
- Razvoj dinamičnih ruralnih područja
- Ponovna uspostava ravnoteže snaga u prehrambenom lancu
- Očuvanje krajolika i bioraznolikosti
- Zaštita kvalitete hrane i zdravlja

Za financijsku pomoć u ostvarivanju ovih posebnih ciljeva jednim dijelom odgovoran je Europski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (EPFRR) koji je za financiranje programa ruralnog razvoja dao šest prioriteta⁴:

- Poticanje prijenosa znanja i inovacija u poljoprivredi, šumarstvu i ruralnim područjima
- Poboljšavanje isplativosti i konkurentnosti svih vrsta poljoprivrede te promicanje inovativnih poljoprivrednih tehnologija i održivog upravljanja šumama
- Poboljšavanje organizacije lanca opskrbe hranom i dobrobiti životinja te upravljanje rizikom u poljoprivredi
- Promicanje učinkovite uporabe resursa te poticanje pomaka prema gospodarstvu s niskom razinom ugljika otpornom na klimatske promjene u poljoprivrednom, prehrambenom i šumarskom sektoru
- Obnavljanje, očuvanje i poboljšavanje ekosustava povezanih s poljoprivredom i šumarstvom
- Promicanje socijalne uključenosti, smanjivanje siromaštva i poticanje gospodarskog razvoja u ruralnim područjima

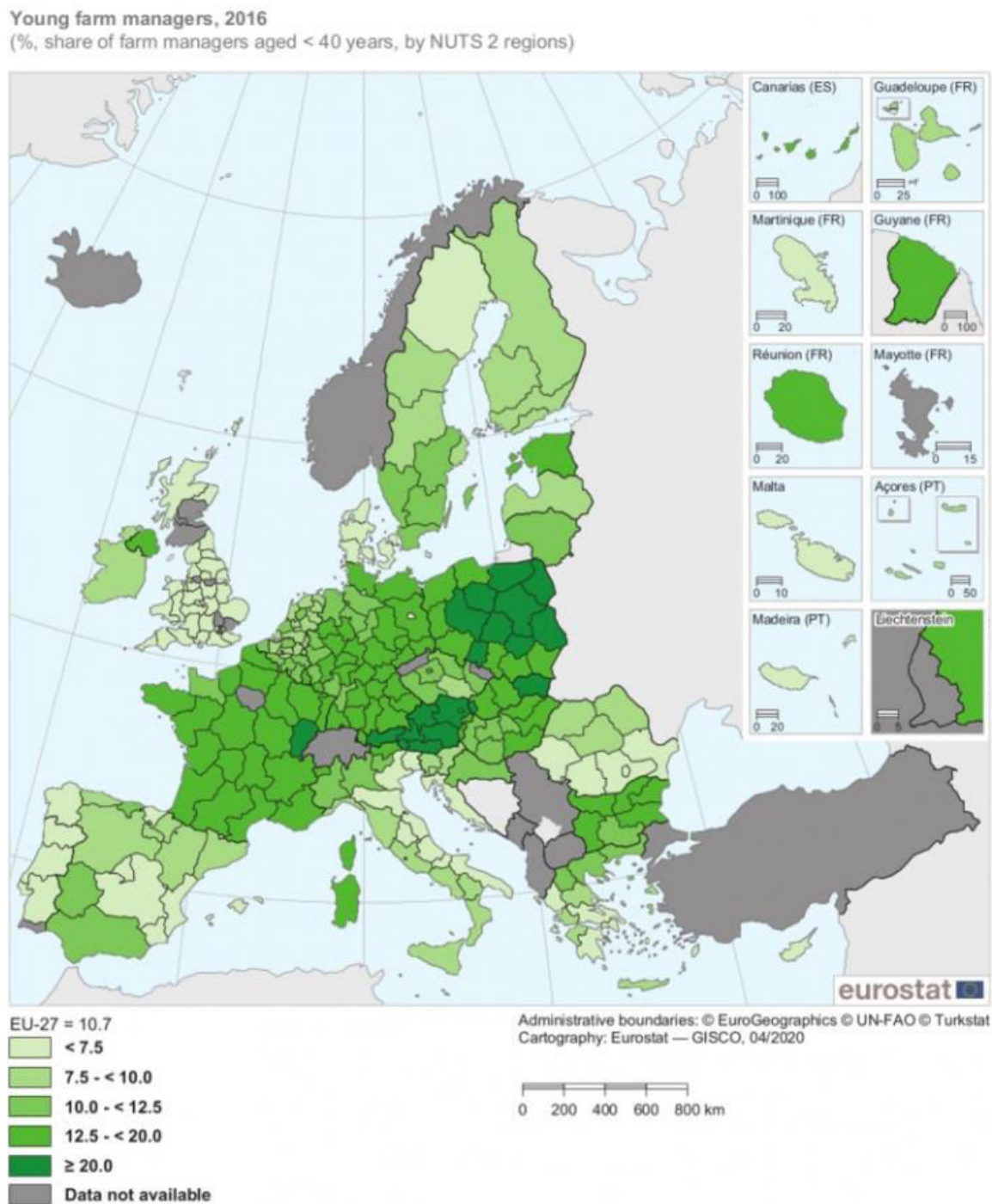
Iako su svi ciljevi važni zbog njihove međusobne povezanosti i međuzavisnosti, za daljnju raspravu posebno je važan cilj potpore generacijskoj obnovi, te ciljevi koji uključuju brigu o

⁴ Službene web-stranice Europske komisije: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/rural-development_hr (pristupljeno: 13.6.2021.)

okolišu, borbu protiv klimatskih promjena te očuvanje krajolika i bioraznolikosti. Isto tako, od prioritetnih točaka EPFRR-a, za ovu raspravu važna nam je točka o promicanju učinkovite uporabe resursa, te točka o promicanju socijalne uključenosti. Navedeni ciljevi i prioritetne točke važne su nam jer u prvom redu pomažu pri ulasku mladih ljudi u poljoprivredu, a u drugom redu poštuju stav mladih ljudi o važnosti brige za okoliš prilikom obavljanja poljoprivredne djelatnosti. Postavlja se pitanje imaju li mladi poljoprivrednici, posebno oni koji se nikada ranije nisu bavili poljoprivredom koristi od Zajedničke poljoprivredne politike i programa ruralnog razvoja. Pod korist mislimo na informacijsku, financijsku i edukacijsku pomoć koja takvim ljudima može pomoći podignuti poljoprivredno gospodarstvo, razvijati ga i osiguravati konkurentnost na tržištu.

Ovaj rad se bavi novim seljacima, odnosno mladim poljoprivrednicima, poljoprivrednicima koji prvi put ulaze u poljoprivrednu djelatnost, stoga ćemo u nastavku malo više govoriti o potrebi generacijske obnove europske poljoprivrede. Odnosno o apelu Europske unije, akademske i znanstvene zajednice o nužnosti uspostavljanja balansa između mladog i starog poljoprivrednog stanovništva. Naime, europsko poljoprivredno stanovništvo ima 1/3 poljoprivrednika starijih od 65 godina, te je prema Europskoj komisiji u 2016. godini bilo 10.7% poljoprivrednika mlađih od 40 godina.

Grafikon 5.2. Mladi poljoprivrednici kao voditelji poljoprivrednog gospodarstva, 2016. (% udio poljoprivrednih voditelja mlađih od 40 godina, prema NUTS 2 regijama)

Izvor: *Agriculture statistics at regional level, 2020.*, Eurostat; https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Agriculture_statistics_at_regional_level#Farm_managers_by_age

Za ovakvu nepovoljnu dobnu raspodjelu poljoprivrednog stanovništva, o kojoj ovisi budućnost europskog modela poljoprivrede postoje razlozi. Razlozi koji su posljedica

stoljetnih promjena u društvu. Sve polazi od reprodukcije poljoprivrednih gospodarstava, odnosno od nasljeđivanja poljoprivrednih gospodarstava sa starije generacije na mlađu generaciju. Prema Wolf (1966) „poljoprivredna obitelj mora postojati tijekom vremena“, stoga su pravila nasljeđivanja postala dio tradicije poljoprivredne obitelji. Žutinić (2018.) nam govori o procesima koji uvjetuju reprodukciju poljoprivrednih gospodarstava, odnosno procesima koji su promijenili običaje i tradiciju klasičnog (sa starije na mlađu generaciju) nasljeđivanja. Ti procesi uključuju industrijalizaciju, urbanizaciju, integraciju i diferencijaciju, te ih je važno promatrati kao jedan složen skup procesa koji u isto vrijeme djeluju na poljoprivrednu obitelj i njihovo poljoprivredno gospodarstvo.

Žutinić (2018) opisuje svaki od navedenih procesa. Pa tako, industrijalizacija uključuje procese modernizacije, tehnologizacije i kemizacije poljoprivredne proizvodnje, a Woods (2004) dodaje i procese globalizacije, liberalizacije tržišta i produktivizma. Industrijalizacija i njeni prateći procesi doveli su do nastanka korporativne poljoprivrede, koja slijedi načela kapitalizma i ekonomije obujma, a koja je dekontekstualizirala, odnosno odvojila je poljoprivredu „od specifičnosti lokalnih ekosustava i regionalnih društava“ (Ploeg, 2012). Također, Ploeg (2012) oštro zaključuje: „industrijalizacija podrazumijeva uništavanje ekološkog, socijalnog i kulturnog kapitala.“ Ovo uništavanje najvidljivije je u procesu deagrarizacije, koje je prema Woodsu (2004) postalo značajno nakon Drugog svjetskog rata, a označava deaktivaciju poljoprivrednih gospodarstava (Ploeg, 2012). Deaktivacija se događa jer poljoprivredna radna snaga, uslijed procesa kemizacije i tehnologizacije poljoprivredne djelatnosti više i nije potrebna (Woods, 2004).

Urbanizacija je posljedica industrijalizacije (Puljiz, 1972), a prate ju procesi integracije i diferencijacije. Žutinić (2018) pod integracijom misli na promjene koje su nastale u obrazovanju i komunikaciji, odnosno bolje mogućnosti za osnovno, ali i više školovanje većeg broja ljudi, te tehnološka dostignuća u komunikaciji koja su (barem prividno) približila ljude i društvo/a. Diferencijacija, pak, prema Žutinić (2018) označava procese migracije, profesionalizaciju poljoprivredne djelatnosti, te naglašavanje socijalnih razlika (koje se promatraju u ruralno-urbanom kontekstu).

Opisani procesi, omogućili su slobodu pojedincu prilikom odabira svog zanimanja i omogućili mu da kroji svoju budućnost. Imajući na umu kako je poljoprivredna proizvodnja nisko-

dohodovna djelatnost, uz visok proizvodni, financijski i investicijski rizik, razumljivo je zašto su mlađe generacije poljoprivrednih obitelji odlučile potražiti posao u drugim djelatnostima, te u krajnjem slučaju napustile selo kao mjesto života i rada. Woods (2004) u svojoj *Rural Geography* opisuje potpuno nestajanje sela u svijetu kao rezultat manjka stanovništva, što je (između ostalog) posljedica procesa koji uvjetuju reprodukciju poljoprivredne obitelji.

Ipak, možemo reći kako se situacija mijenja. Opisali smo u prethodnim poglavljima ponovno uviđanje vrijednosti ruralnog prostora u procesu kontraurbanizacije, a njegovanje tih vrijednosti danas je možda izraženije nego ikad prije. Također, održiv stil života kao motiv društva refleksivne modernizacije usko je vezan uz prehranu, posljedično uz proizvodnju hrane. Stoga se danas direktno i indirektno više progovara o ulozi poljoprivrede u životu običnog čovjeka, o njezinoj vrijednosti za društvo, te o njezinom utjecaju na pojedinca, društvo i okoliš koji je i dalje glavni resurs za poljoprivrednu proizvodnju. Jedan dio društva odlučio se stvar uzeti u svoje ruke i mijenjati poljoprivrednu paradigmu, mijenjati odnose između poljoprivrede, društva i okoliša. Prema brošuri *Europe's new farmers* (2018) Europske mreže za pristup zemlji „postoji sve veći broj ljudi koji se žele početi baviti poljoprivredom, a koji nemaju obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo, a ponekad ni prethodno poljoprivredno iskustvo“. Takvi pojedinci u potpunosti mijenjaju svoj životni stil kako bi se bavili poljoprivrednom proizvodnjom. Ostaje pitanje čine li to zbog sebe, svoje zajednice i društva, budućih generacija ili je to skup motiva i težnji koji ih je nagnao na promjenu. Svakako, na to ćemo pitanje pokušati odgovoriti istraživanjem.

U kontekstu europske poljoprivrede o ovim pojedincima se posljednjih nekoliko godina puno više govori, pa danas imamo više informacija o novim seljacima, odnosno o pojedincima koji su djelomično ili u potpunosti promijenili životni stil kako bi se bavili poljoprivrednom proizvodnjom. Oni se u literaturi najčešće nazivaju *new entrants* (eng.), a mi ih slobodno prevodimo kao novi seljaci, a koriste se još i izrazi *ex novo* (eng.) ili *new comers* (eng.) što bi preveli kao povratnici (poljoprivredi). U ovom radu najčešće ćemo koristiti izraz *new entrants*, odnosno novi seljaci, jer je najčešće korišten izraz u literaturi i najbolje opisuje predmet ovog rada.

EIP-AGRI je 2015. godine pomoću fokus grupe proveo istraživanje sa stručnjacima u području poljoprivrede i ruralnog razvoja na temu novih seljaka, te ponudio definiciju novih seljaka

kao „fizičkih osoba, grupe ljudi ili pravnih osoba koje su u proteklih pet godina uspostavile novo poljoprivredno gospodarstvo u njihovo ime“. Također, „aktivno se bave poljoprivredom u smislu proizvodnje poljoprivrednih dobara u svrhu prodaje“, te „ili uspostavljaju novo poljoprivredno gospodarstvo ili se vraćaju na svoje obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo nakon minimalno 10 godina rada u nepoljoprivrednim djelatnostima.“ Prema EIP-AGRI (2015) ova definicija uključuje:

- Pojedince i grupe koji se tek počinju baviti poljoprivredom
- Pojedince i grupe koji su odrasli u ruralnom prostoru i/ili bili zaposleni na poljoprivrednom gospodarstvu, ali nemaju poljoprivredno gospodarstvo u obitelji ili zemlju
- Pojedince i grupe koji su odrasli na poljoprivrednom gospodarstvu, ali uspostavljaju poljoprivredno gospodarstvo neovisno o gospodarstvu njegovih/njihovih roditelja
- Pojedince i grupe koji uspostavljaju novo poljoprivredno gospodarstvo na unajmljenoj ili zakupljenoj zemlji
- Sve dobne skupine
- Pojedince i grupe koji nemaju formalno poljoprivredno obrazovanje
- Pojedince i grupe kojima je poljoprivredna djelatnost na pola radnog vremena i/ili nema komercijalne srhe, odnosno nije jedino zaposlenje
- Tvrtke
- Direktne nasljednike koji su neko vrijeme radili u nepoljoprivrednim djelatnostima

Europska unija u svrhu generacijske obnove podržava i financijski pomaže novim seljacima, ali se koncentrira na mlade poljoprivrednike, odnosno one fizičke osobe, grupe ili pravne osobe koje su mlađe od 40 godina (EIP-AGRI, 2015). Mi ćemo se istraživanjem posvetiti upravo tim pojedincima, odnosno onim pojedincima koji su mlađi od 40 godina i koji prvi put, na vlastito ime pokreću poljoprivredno gospodarstvo.

Osim definicije novih seljaka, za potrebe ovog rada i istraživanja, važno je pokušati opisati njihove karakteristike, definirati njihove motive za promjenom životnog stila, odnosno promjenom karijere, ali i pokušati teoretski odrediti na koje prepreke nailaze, odnosno s kojim se izazovima susreću prilikom pokretanja poljoprivrednog gospodarstva. Vodit ćemo se već spomenutim EIP-AGRI istraživanjem u obliku fokus grupe sa stručnjacima u području

poljoprivrede i ruralnog razvoja koji su, osim, definiranja novih seljaka, pokušali otkriti njihove karakteristike, motive i izazove za ulazak u poljoprivredu.

Karakteristike novih seljaka uključuju broj novih poljoprivrednika u Europi, njihova demografska obilježja i razinu obrazovanja, geografsku lokaciju, tip i uspješnost poljoprivredne proizvodnje, te pristup poljoprivredi. Što se broja novih seljaka tiče, EIP-AGRI fokus grupa (2015), ali i Europska mreža za pristup zemljištu navode kako ne postoji točan broj novih seljaka u Europi, jer „je tek nekoliko država [u Europskoj uniji] provelo takav tip istraživanja“ (Europska mreža za pristup zemljištu, 2018). Prema demografskim obilježjima novi seljaci su uglavnom mlađi muškarci koji imaju manja poljoprivredna gospodarstva, iako je više ženskih novih mladih seljaka, nego poljoprivrednica općenito. Također, novi seljaci su prema istraživanjima u Portugalu, Bugarskoj i Britaniji višeg obrazovanja, a EIP-AGRI fokus grupa (2015) zaključuje kako je više obrazovanje vjerojatno tipično za nove seljake. Novi seljaci češće se bave stočarstvom, nego ratarstvom, a razine uspješnosti za poljoprivredna gospodarstva novih seljaka teško je definirati, jer, ako gospodarstvo u komercijalne svrhe i propadne i dalje će se na njoj obavljati poljoprivredna djelatnost. Novi seljaci skloniji su alternativnijim poljoprivrednim aktivnostima koje imaju dodanu vrijednosti, a EIP-AGRI fokus grupa (2015) od drugih autora prenosi kako je vjerojatnije da će se novi seljaci baviti ekološkom poljoprivredom (prema Rigby i sur. (2001), Padel (2001), Lobley i sur. (2009))

Europska mreža za pristup zemljištu u svojoj brošuri *Europe's new farmers* (2018.) navode kako se „mnogi od njih okreću prema agroekološkim oblicima poljoprivrede simpatizirajući inovativno-ekološku poljoprivredu; kratkim opskrbnim lancima; poljoprivredi u zajednici; preradi hrane na poljoprivrednom gospodarstvu koja povećava dodanu vrijednost poljoprivrednog gospodarstva, a pritom doprinose kvaliteti lokalne hrane, zapošljavanju i zaštiti okoliša“.

Motivi novih seljaka za ulaskom u poljoprivrednu djelatnost mogu biti financijske i ekonomske prirode, gdje je financijski motiv više označava dodatan prihod, u smislu poljoprivrede kao hobija, dok ekonomski označava poljoprivredu kao primarnu dohodovnu djelatnost. Životne aspiracije također su motiv novih seljaka za ulaskom u poljoprivredu, a pobliže označava poljoprivredu kao način, odnosno stil života. Jedan od motivacija mogu biti i poslovne ambicije, jer kako EIP-AGRI (2015) navodi prema Gasson i Errington (199.)

neovisnost i poduzetništvo snažna su motivacija u poljoprivredi općenito. Kao posljednje motivacije EIP-AGRI fokus grupa (2015) navodi socijalne aspiracije, u smislu uključivanja u određenu zajednicu ili društveni pokret, te ekološke aspiracije koje su posljedica brige za okoliš i klimatske promjene.

Izazove novih seljaka za ulazak u poljoprivrednu djelatnost izuzetno je važno prepoznati, a još važnije pronaći način/e kako ih prebroditi i olakšati novim seljacima ulazak u poljoprivredu i obavljanje poljoprivrede djelatnosti. EIP-AGRI (2015.) navodi nekoliko takvih izazova. Prvi, kao najveći izazov je pristup zemljištu, a isto smatra i Europska mreža za pristup zemljištu, te je kao takav prepoznat u državama članicama Europske unije. S obzirom na to da i u Hrvatskoj postoje problemi s poljoprivrednim zemljištem koji uključuju raspodjelu državnog zemljišta, neuređene imovinsko-pravne odnose takvih zemljišta, te parceliranost postojećih poljoprivrednih čestica, ispitat ćemo naše sudionike o njihovom načinu pronalaska zemljišta i opisati kako su našli poljoprivredno zemljište i jesu li pritom nailazili na neke prepreke.

Sljedeći izazovi koje EIP-AGRI fokus grupa (2015) ističe su pristup kapitalu i pronalazak radne snage. Izazov pristupa kapitalu proizlazi iz činjenice da je poljoprivreda visoko rizična djelatnost, koja je kapitalno intenzivna, dok se izazov pronalaska radne snage odnosi na sezonsku radnu snagu, ali i stručan poljoprivredni kadar.

Novi seljaci često su bez posebnog poljoprivrednog znanja i iskustva, često uopće nisu ni upoznati sa životom u ruralnom prostoru, pa EIP-AGRI fokus grupa (2015) smatra kako je jedan od većih izazova pristup informacijama koji oni dijele na tri posebna izazova: tehničko znanje, stvaranje mreže ljudi, odnosno poznanstava (*networking*, eng.), te znanje gdje informacije mogu pronaći. Za kvalitetno i uspješno upravljanje poljoprivrednim gospodarstvom, sva tri izvora znanja su važna, pa ćemo se s našim ispitanicima posvetiti ovom izazovu, te pokušati otkriti jesu li njima ovi izazovi svakodnevna stvarnost.

Ostali izazovi uključuju pristup tržištu i tržišne kanale, pronalazak doma u ruralnom prostoru (ako kuća nije dio poljoprivrednog zemljišta/gospodarstva), te poimanje poljoprivrede i obavljanja poljoprivredne djelatnosti kao društveno niže djelatnosti. Potonje je, nažalost, još uvriježeno i u Hrvatskoj, pa ćemo ispitati naše ispitanike o stavovima o vrijednosti poljoprivrede za njih i u njihovoj zajednici.

5.4. Pokret povratka zemlji

Back-to-the-land pokret, odnosno pokret povratka zemlji najpoznatiji je pokret (fenomen) preseljenja urbanog stanovništva u ruralna područja sa svrhom bavljenja poljoprivredom, odnosno u svrhu pronalaska onakvog životnog stila koji je održiviji i naklonjen očuvanju okoliša i prirode koja nas okružuje, koji je svojevrsni odmak od modernog društva i njegove nametnute kulture. Oko pokreta postoji uistinu mnogo polemika, a postoji i mnogo manjih pokreta diljem svijeta. Uistinu, pregledom literature i sjeverna i južna hemisfera prepoznaju pokret i opisuju ga. Prema Ploegu (2008) najznačajniji je onaj brazilski, jer je ponajviše pokret otpora prema megalomanskim kapitalističkim tvrtkama koje sustavno uništavaju brazilsku zemlju i tamošnju seljačku poljoprivredu.

Ipak, najbolje popraćen i opisan pokret povratka zemlji je onaj u Sjedinjenim američkim državama tijekom 1960-ih i 1970-ih godina, iako je pokret zabilježen i u Europi, konkretnije u Francuskoj i Velikoj Britaniji (Halfacree, 2006). On je ponajviše pokret otpora ondašnje *hippie* sub-kulture koji su razočarani idejom modernizacije koja je trebala osigurati bolju, pravedniju i sigurniju budućnost i koji su zabrinuti za okoliš i neizmjereno iskorištavanje ograničenih resursa. Tako jedan dio društva odbacuje modernizaciju i sve njezine tekovine, u prvom redu grad kao mjesto života i rada, te odlaze živjeti u skladu s prirodom; odlaze u ruralna područja. U drugom redu, povratnici zemlji također odbacuju kapitalističke ideje i kulturu koju nameće moderno društvo (produktivističku, odnosno potrošačku kulturu), takoreći odbacuju društvo u cjelini, te se izoliraju (Halfacree, 2006, prema Howkins 2003) Prema New York Times članku koji datira iz 1975. godine „pokret je antagonističan američkom ekonomskom sustavu, čije pristaše smatraju kontroliranim neobuzdanom korporativnom moći, iskvarene prilikom i izluđene nagonom za trošenjem i sve većim bacanjem.“⁵ Drugo obilježje povratnika zemlji iz 1960-ih i 1970-ih godina je sklonost ka i naklonost prema prirodi, pa je u pokret povratnika zemlji ukorijenjena ideja održivog načina života (Mitchell, 2004) koja uključuje alternativnije pristupe poljoprivrednoj proizvodnji, kao što je ekološka poljoprivreda i permakultura. New York Times piše kako je moto povratnika zemlji „*Make Do*

⁵ Back-to-Land Movement Seeks Self-Sufficiency, NY Times (9. lipnja 1979.); <https://www.nytimes.com/1975/06/09/archives/backtoland-movement-seeks-selfsufficiency-the-growing-backtotheland.html> (pristupljeno: 9.7.2021.)

with Less“ što na hrvatski slobodno možemo prevesti „Zadovoljiti se s manje“, uz objašnjenje kako povratnici koriste manje strojeva, manje tehnologije, u konačnici manje ovisnosti prema velikim tvrtkama. Isto tako, u članku se posebno naglašava održiviji pristup životu i održiviji odnos čovjeka, rada i prirode.

Pokret je svoj vrhunac dosegnoo tijekom prve polovice 70-ih godina prošlog stoljeća, a potom se stišava, te ostaje kao dio povijesti i predmet proučavanja znanstvenika. Što se samih povratnika tiče, neki su ostali na zemlji i uistinu pronašli svoj životni stil posvećen održivijem odnosu s prirodom. Drugim povratnicima je „ovakav način života predstavljao velik izazov, te su se mnogi u sljedećih nekoliko godina vratili konvencionalnom životnom stilu.“⁶ Povratnici su u društvu ostali kao nerealni sanjari, a pokret je odbačen kao „možda zanimljiva filozofska praksa, ali nikako način života u svijetu“⁷.

Danas se, pak, u društvo ponovno vraćaju idealističke ideje povratka zemlji, ponovno se vraćaju ti nerealni sanjari sa snom održivog života u skladu s prirodom. Bokan (2012) prenosi Halfracreevu (2007) izjavu kako je „opći znanstveni uvid da se ruralnost nalazi u vidljivoj tranziciji.“ Ta tranzicija (ponovno) je posljedica kapitalističke globalizacije i konzumerizma (Bokan, 2012, prema Millward i sur., 2003). Konzumerizam se u ovom kontekstu prema Bokan (2012) odnosi na koncept ruralne idile, koja ima svoju vrijednost kao mjesto za život, odmor i uživanje, gdje priroda koja okružuju ruralni prostor nije više samo mjesto industrijske eksploatacije.

U literaturi se ovaj koncept naziva komodifikacija ruralnog, a Woods (2004) komodifikaciju objašnjava kao vrijednost objekta koja je veća od vrijednosti korisnosti (iskoristivosti) objekta. Woods (2004) pojašnjava da je komodificirani objekt vrjedniji od njegove korisnosti zbog nekog kulturnog ili estetskog razloga. Woods (2004) u svojoj raspravi o komodifikaciji ruralnog posebno naglašava vrijednost ruralne idile i trend korištenja ruralnog prostora u turističke i rekreacijske svrhe, gdje se ruralni prostor pomaknuo iz svoje proizvodne u potrošačku ekonomiju. Jednako tako, ruralni prostor morao se i prilagoditi paradigmi ruralne

⁶ *Back to the land: are young farmers the new starving artists?*, The Guardian (17. prosinca 2018.); <https://www.theguardian.com/environment/2018/dec/17/young-farmers-millennials> (pristupljeno: 9.7.2021.)

⁷ *Back to the land: are young farmers the new starving artists?*, The Guardian (7. prosinca 2018.); <https://www.theguardian.com/environment/2018/dec/17/young-farmers-millennials> (pristupljeno: 9.7.2021.)

idile, odnosno onoj slici ruralnog prostora koje društvo ima (a koja često nije u skladu sa stvarnosti). Paradigma ruralne idile predstavlja ruralni prostor kao jednostavniji, mirniji, tiši i čišći; mjestom gdje je sve sporije; gdje se čini kao da je vrijeme stalo. Dio paradigme o ruralnoj idili su i vrijednosti ruralnog stanovništva, koje su, u pravilu, povezane sa zemljom na kojoj žive, koje su bliskije u obiteljskim, prijateljskim i susjedskim odnosima, koje cijene svoju prošlost i njeguje svoje običaje i tradiciju.

O posljedicama kapitalističke globalizacije, odnosno modernizacije govorili smo ranije, posebno u kontekstu onečišćenja okoliša i klimatskim promjenama, te težnjama ka održivosti za opstanak planeta, manje-više u mjeri u kojoj ga danas poznajemo.

Povratak zemlji kao pokret i njegovi akteri kao povratnici ponovno dobivaju prostor u literaturi. Halfacree (2006) u svom radu *Back-to-the-land in the Twenty-first Century – Making Connections with Rurality* kaže kako je „povratak zemlji, uistinu, oživljen u posljednjih nekoliko godina, često u drugačijem obliku nego onaj u '60-ima.“ Halfacree (2006) dalje u svom radu pronalazi glavnu razliku u ova dva naoko ista pokreta. Razlika je u potrebi za odvajanjem koja je imala posebnu težinu prvog pokreta povratku zemlji. Naime, današnji povratnici ostaju povezani s društvom, odnosno svoj odnos s i prema društvu koriste kao snagu i priliku za stvaranjem poslovnih prilika, pronalaskom tržišnih niša i osiguravanjem održivosti njihovog poljoprivrednog gospodarstva. Možemo reći kako se današnji povratnici zemlji ne odriču globalizacije, odnosno bliskosti i povezanosti društava koju globalizacija nudi. Ostale karakteristike prvog pokreta povratka zemlji ostaju iste, a odnose se na težnju ka postizanju održivog načina života i pro-ekološke stavove i djelovanja.

Bokan (2012) ide i dalje, smatrajući kako se novi pokret povratka zemlji ne očituje samo u fizičkom odvajanju od urbane sredine i osnivanju održivog/ekološkog/permakulturnog poljoprivrednog gospodarstva, nego se očituje u „sitnom gradskom vrtlarenju, solidarnoj i/ili izravnoj kupovini/razmjeni od/s proizvođača/ima, konzumiranju lokalne hrane umjesto globalne.“ Tako svaki pojedinac može postati povratnik zemlji, jer cilj je povratnika ponovno povezivanje čovjeka s prirodom, očuvanje ono malo prirodnog što nam je ostalo, te ponovno vraćanje čovjeka njegovom urođenom okruženju – prirodi.

6. Analiza intervjua i rasprava

U ovom dijelu rada ćemo analizirati empirijski dio ovog rada, odnosno raspraviti provedeno istraživanje s četiri intervjua, odnosno pet sudionika.

Pitanja za intervju su bila podijeljena u tri skupine, pa ćemo tako i analizirati intervjue. Prva skupina, odnosno set pitanja odnosi se na prethodni i trenutni život sudionika, kao i tip poljoprivredne proizvodnje, te ekološku učinkovitost poljoprivrednog gospodarstva/vrta. Drugi set pitanja odnosi se na znanje i spoznaju o poljoprivredi i selu nakon preseljenja, te stavove o obavljanju poljoprivredne djelatnosti i životu na selu. Treći set pitanja propituje odnos sudionika sa zajednicom (ako je ima) koja ga okružuje.

Nakon transkribiranja intervjua, određenim ključnim elementima dodani su opisni kodovi za svaki set pitanja koji se nalaze nakon svakog analiziranog podpoglavlja. Opisni, odnosno deskriptivni kodovi potom su grupirani kako bi činili informativne kodove. Konačno, grupiranjem informativnih kodova stvorili smo završne kodove koji su potom podijeljeni u četiri kodne teme: prethodni i trenutni život ispitanika, znanje i stavovi o poljoprivredi, aspekti proizvodnje i života na selu i odnos sa zajednicom, te je na temelju kodnih tema stvoren analitički okvir u obliku kodne sheme (Prilog 6.1.).

6.1. Opis prethodnog i trenutnog života sudionika

Svi sudionici dolaze iz urbane sredine. Neki sudionici, pak, nisu u potpunosti napustili grad, neki još uvijek dio godine provode u gradu, a neki izbjegavaju grad u potpunosti. Tako Sudionik A smatra kako je dio urbane sredine, s obzirom na to da živi u prigradskom naselju:

„Teško ovo možete nazvat' neko selo, ovo je sve grad. Nismo mi, ono, da mi ne vidimo grada danima, da se ja zaželim grada ili da mi nešto nije dostupno. Mi smo tu pri Zagrebu, tako da...“, Sudionik A

Sudionici B1 i B2 dio godine provode na selu, a dio godine u gradu. Razloge ovakvom načinu života navode prvenstveno potrebu za promjenom; sentimentalnu, emotivnu i socijalnu povezanost s gradom, ali i poslovne obaveze koje im nameću čestu promjenu boravišta.

„(...)bio [je] taj neki period gdje sam ja rekla 'ja ne mogu ovdje' i bilo mi je baš teško i onda je prošlo ljeto, di sam ja otišla na more i vratili smo se nazad i tu sam skužila: 'ok, ono, ne moram ja samo bit u selu', imam ja tu slobodu da se krećem di god želim. I nekako smo zaključili da nam je bolje biti stacionirani na selu, u selu nego u gradu, i onda jednostavno kombiniramo kako kome bolje paše u tom trenu.“, Sudionica B2

Sudionik C kroz smijeh odgovara na pitanje o povezanosti s urbanom sredinom:

*„Pa ne, mislim, ja bih se preselio još i dalje [haha] od ljudi. [Haha!]
Tak da ne, ovaj, pokušavam i što manje, ovaj, u grad.“* Sudionik C

Sudionica D, iako živi u malom mjestu u središnjoj Dalmaciji, dnevno putuje u grad ponajviše zbog djeteta, a često, kao obitelj odlaze u grad u kojem su prije živjeli zbog suprugove povezanosti s gradom.

Pitali smo sudionike što ih je navelo za preseljenjem na selo. Odgovori su svim sudionicima slični: povratak prirodi, povezanost sa selom od malih nogu, poljoprivreda kao budućnost i jedini smisleni stil života.

Konkretno, Sudionik A je ideju o poljoprivrednom gospodarstvu dobio tijekom studija, te je uz podršku obitelji ideju i realizirao odmah po završetku studija.

„Moji roditelji su djeca sa sela iz okolice grada Zagreba i kao mali sam puno provodio vremena na selu kod djedova i baka i tu sam valjda očito se, ovoga, zainteresira za tu poljoprivredu i po završetku srednje škole sam upisao Agronomski fakultet i već prvu godinu sam razmišljajući čime bi se ja to stvarno bavio, u tom svom zvanju, u toj svojoj struci budućoj i onda sam nekako, eto...“, Sudionik A

Sudionici B1 i B2 dugo su razgovarali o preseljenju na selu; prekretnica je bila pandemija iz 2020. koja ih je vezala za selo, a motivacija poznati dokumentarac *Kiss the Ground*:

„Dobili smo informacije koje su, onako bile totalno drugačije od onoga što se prezentira i kako ljudi tretiraju tlo i sve to skupa možda nekako kad ti objasne, ono, na neki banalni način onda, onako, počneš uopće i shvaćat šta se to događa i sa pesticidima i sa oranjem. I na koji način ustvari tretiramo tlo i mislim da je najveća inspiracija bila ustvari, ono, promijenit' način na koji se ponašamo prema hrani koju jedemo.“, Sudionik B1

Sudionica B2 senzibilnije zaključuje:

„Da, mislim da, shvatili smo jedan i drugi da se puno bolje osjećamo bit' boski konstantno.“, Sudionica B2

Sudionik C se za preseljenjem u šumu i odvajanjem od urbanog, globalnog društva odlučio zbog nepravdnosti modernog društva, te smatra kako je bavljenje poljoprivredom budućnost.

Sudionica D od malih je nogu povezana sa selom, a ljubav prema prirodi i poljoprivredi razvijale su se uz baku i djedu:

„Prvenstveno ljubav prema prirodi i prema selu, djetinjstvo provedeno, ovaj, velikim dijelom, onako odmori i raspusti, ferije, ovaj, u selu tako da to jako dosta utječe. I, naravno, ovaj, morate imat' s nekim to podijeliti, tako da ako se to poklopi s partnerom onda vam se tu nekako otvori put za to, da ipak to možete napraviti.“, Sudionica D

Sudionici u istraživanju su, prema istraženom, novi seljaci, u literaturi zvani *new entrants*. Prema Mitchell (2004) podjeli kontraurbanizacije, sudionici su anti-urbanisti, odnosno ljudi koji teže životu u manjoj sredini, te odbijaju urbani životni stil. Anti-urbanizacija kao podtip kontraurbanizacije poznaje ima svoja tri tipa koja možemo primijeniti na sudionike. Tako Sudionik A, Sudionici B1 i B2, te Sudionica D pripadaju tipu penturbista, odnosno teže za kvalitetnijim životom, te počinju živjeti i raditi u manjoj sredini. Sudionik C pripada tipu povratka zemlji (*back lander*), jer, ne samo da je promijenio mjesto života, nego živi potpuno novim stilom života koji teži samoodrživosti.

Sudionici su pažljivo birani s obzirom na tip poljoprivredne proizvodnje. Cilj namjernog odabira po ovom kriteriju bila je različitost među sudionicima u tipu proizvodnje, jer ta različitost pokazuje slobodu izbora koju su sudionici imali prilikom pokretanja

poljoprivrednog gospodarstva, odnosno vrta, ali i daje nam bolji uvid u svijest sudionika o odnosu poljoprivrede sa svijetom i, ponajviše, okolišem. Stoga, uz pitanja o razlozima odabira određenog tipa poljoprivredne proizvodnje, propitani su i stavovi o okolišnim pitanjima, poput ekološke poljoprivrede i klimatskih promjena.

Sudionik A odlučio se za konvencionalnu poljoprivrednu proizvodnju muznih krava i smatra kako je ekološka proizvodnja za njegovo gospodarstvo nemoguća:

„Mi ne možemo biti ekološka proizvodnja. Ja ne mogu okopavati kukuruz, silne hektare, znači to možete zaboravit' i to jednostavno ne funkcionira. Ja se s time ne zanosim, niti maštam o tome, niti tome težim. Ekološka poljoprivreda je tako jedna utopija.“, Sudionik A

Ali, prilikom proizvodnje stočne hrane pazi na unos gnojiva i uporabu pesticida. Isto tako, krmne smjese koje gospodarstvo proizvodi su ekološki proizvedene, ponajviše zbog praktičnosti takve proizvodnje:

„Mi hranu proizvodimo na način, na koji, znači, potpuno konvencionalan način. Ovoga, znači mi ne tretiramo ništa ničim više nego što treba i, ovoga, čak neke naše trave, voluminoze potpuno, bih rekao da je ekološka; nemamo nikakvih tretmana, nema niti prihrane umjetnim gnojivima. Bez ikakvog dodatka mineralnih gnojiva.“, Sudionik A

Sudionici B u svom vrtu proizvode hranu prema permakulturnim načelima, jer je prema Sudioniku B1 to bio „jedini logični izbor“, a Sudionici B2 je permakultura i *no-till* pristup obradi zemlje oduvijek privlačio. Sudionik B1 zaključuje:

„Mislim, kad smo u prirodi nam je uvijek najljepše i onda zašto ne reflektirat' prirodu na manjem prostoru, ono, što je možda, ono, najmanje što možemo napraviti.“, Sudionik B1

Sudionik C proizvodi samoodrživo i samodostatno. Tek nekolicinu svojih proizvoda daje u klaster na prodaju. Ipak, iako slijedi ekološka načela poljoprivredne proizvodnje, ne razmišlja o certificiranju proizvodnje:

„(...) mi nemamo nikakve ekološke certifikate, niti nas oni zanimaju. (...) zato jer mislim da oni nemaju smisla. Ekološki certifikat, mislim, to je papir, kuiš, to je čitaba i može se bez problema opet prevariti i kupca i sustav (...).“, Sudionik C

Svoj stav o certificiranju ekološke proizvodnje ublažuje:

„(...) zapravo, u biti, to je jedna [naša] priča koja je autentična, a koja je izvorna i mislim da takva proizvodnja ima puno bolji plasman nego papir.“, Sudionik C

Sudionica D, s druge strane u ekološkoj proizvodnji vidi samo korist, kako za prirodu, okoliš, proizvođača, tako i za konačnog kupca. Isto tako, smatra kako joj je ekološka proizvodnja olakšana, s obzirom na to da proizvodi smilje i bademi koji prema njenim riječima „generalno lakše što se tiče restrikcija, ograničenja“.

„Ali generalno mislim, da kako proizvođaču, a tako i finalnom kupcu tog nekog finalnog proizvoda kojeg mi radimo je to jedna i sigurnost, ali s druge strane i vjetar u leđa – jeste[da je] teža priča. Znači, vi imate sigurno puno više stvari za odraditi nego recimo netko tko se ne bavi ekološkom proizvodnjom, ali s druge strane dajete neki dobar input ljudima, znači da ipak to što radite, radite kvalitetnije.“, Sudionica D

Svjesnost utjecaja poljoprivredne proizvodnje, odnosno proizvodnje hrane na čovjeka, okoliš i ukupnu Planetu prisutna je kod svih ispitanika i prema literaturi karakteristična je za reflektivnu modernizaciju. Sudionici brigu za okoliš, odnosno prema okolišu odgovorniju proizvodnju hrane smatraju ne samo kao *win-win* situaciju za proizvođača i potrošača, nego i kao imperativ opstanka čovjeka kao vrste na planeti. Ipak, Sudionik A i Sudionik C pokazuju nepovjerenje prema označavanju svojih proizvoda kao ekoloških, jer ne vjeruju u sustav označavanja, kojim je lako manipulirati. Ovo nepovjerenje, također je karakteristika

refleksivne modernizacije i to u dijelu nepovjerenja prema institucijama koje kontroliraju označavanje ekoloških proizvoda.

Kodna grupa „prethodni i trenutni život“: dolazak iz urbane sredine, antiurbanisti, *back lander*, odgovornija proizvodnja hrane, nepovjerenje u sustave kvalitete.

6.2. Znanje i stavovi o poljoprivredi

Prije nego su se odlučili baviti poljoprivredom i preselili na selo, sudionici su imali površno ili nikakvo znanje o poljoprivredi (osim Sudionika A), te su svi sudionici na ovaj ili onaj način promijenili mišljenje o poljoprivredi.

Sudionik A je, osim što je djetinjstvo provodio na selu, stekao i stručno poljoprivredno, odnosno agronomsko znanje. Ipak na pitanje je li promijenio stav o poljoprivredi sad kad se njome bavi je odgovorio:

„A gledajte, rekao sam vam već malo prije da se nisu ostvarili; da su [se] ostvarili snovi, nisu očekivanja, u tom dijelu sam i promijenio neka gledišta prema poljoprivredi, ali kažem, jednostavno puno je tu neke nepravde u tome svemu. I čovjek se tim ne smije biti puno zamarati, jer ne mogu ja kao ja ništa promijeniti.“, Sudionik A

Sudionici B1 i B2 danas imaju pozitivno mišljenje o poljoprivredi. Sudionica B2 nikad se nije bavila poljoprivredom, niti je imala ikakve veze sa selom, pa je dio njenog narativa bio da je poljoprivreda izrazito teška:

„Ja sam, ono, uvijek čula priče da je ta poljoprivreda vrlo teška (...) Smatram da je to ograničenje svakog od nas mentalno jer, ono, teško je dokle god ti je u mislima teško, i, ovaj, nekako sam shvatila da nije, ono, cilj niti toliko da imamo ono milijardu tikvica, milijardu pomidora, i da je to, ono, sad naj, znaš ono, najveći vrt s najvećim plodovima, nego da, ono, cijeli taj proces (...) da je to jako bitno.“, Sudionica B2

Sudionik B1 koji je dio djetinjstva proveo na selu i koji je smatrao kako je poljoprivreda naporan i zahtjevan posao, danas ima drugačije mišljenje:

„(...) meni se jako promijenila ali, i čak i samo taj boravak u prirodi, rad sa zemljom i sve to skupa, znači, to su sve neki aspekti koje bi deset puta rađe odabrao od kompjutera sad.“, Sudionik B1

Sudionik C o selu i poljoprivredi nije znao ništa, te kao i Sudionica B2 nikad nije imao doticaj sa selom, no njegova odluka za preseljenjem na selo bila je temeljita i detaljna.

„Pa ovaj nisam znao ništa, mislim pogle, ja sam to davno odlučio, kuiš nije to bilo nešto stihijski, znaš, ja sam ajmo reć' proštudirao to sve sam u svoje slobodno vrijeme dok sam još radio (...). Da, ali nisam, prije toga nisam znao apsolutno ništa od toga.“, Sudionik C

Također, Sudionik C smatra kako je bavljenje poljoprivredom njegova osobna promjena, te misli kako je to puno lakši život, nego što si ljudi zamišljaju.

Sudionica D kaže kako je svo znanje o poljoprivredi stekla od bake i djeda, ali da je danas kad se s njom bavi to potpuno drugačija priča, u smislu tehnologizacije i modernizacije poljoprivrede, ali i administrativnih zadataka.

„Pa znate, to je nekako išao upgrade, progresivno. Znači, danas je poljoprivreda nešto gdje se vi morate posvetiti i kompjuterski. Znači, nije sve samo motika. Ima jako puno administracije. Nama poljoprivreda je vezana i za finalni proizvod (...) tako da, svakako da je drugačije, ovaj, od onog klasičnog, ne znam, krumpir [i] kupus s bakom i djedom.“, Sudionica D

Kad govorimo o novim poljoprivrednicima, odnosno *new entrants*, to pitanje poljoprivrednog (pred)znanja važno je za što kvalitetnije vođenje poljoprivrednog gospodarstvo i njegov opstanak, te je važan dio europske poljoprivredne politike. Prema EIP-AGRI fokus grupi (2015.) jedan od najvećih izazova novih poljoprivrednika je pristup znanju. Ipak, naši

sudionici znanju pristupaju pomoću knjiga i Interneta, te komunikacijom sa mještanima. Tako je, na primjer, Sudionik C znanje o poljoprivredi stjecao prije preseljenja, a Sudionici B1 i B2 svoje znanje o permakulturi stekli su pomoću knjiga i audio-video sadržaja, te radionica. Sudionica D je, pak, kako je poljoprivredno gospodarstvo raslo, stjecala znanje pomoću stručnih edukacija.

Kodna grupa „poljoprivredno znanje“: neostvarena očekivanja u poljoprivredi, lakoća poljoprivrednog života, početno neznanje o poljoprivredi, stjecanje znanja pomoću knjiga, Interneta i edukacija

U ovom setu pitanja pitali smo sudionike koji aspekti poljoprivredne proizvodnje su im najlakši, a koji najteži, te koji im je aspekt života na selu najlakši, a koji najteži.

Tako Sudionik A kaže kako mu je najjednostavnije proizvesti žitarice, a da je najteža briga o stoci. Također, administracija oduzima puno vremena njegovoj supruzi koja se u potpunosti posvetila tome. Sudionik A, bavi se govedarstvom, poljoprivrednom granom koja je u Hrvatskoj dugi niz godina u nezavidnom položaju, a mljekari žive na rubu egzistencije. K tome, govedarstvo je samo po sebi izrazito intenzivna djelatnost koja od stočara traži puno rada u smislu vremena i energija, ali i kapitala.

Sudionik B1 kroz smijeh kažu kako mu je najgori dio posla snimanje sadržaja za društvene mreže koji su vezani uz njihov vrt, a sve ostalo mu je uistinu lako. Sudionici B2 teško pada organizacija zadataka u vrtu:

„Ja zapravo, ono, ima moment, tipa kad znam da trebam ić' na vrt i, ono, imam milijardu stvari i onda mi je teško taj moment kao: 'Aha, okej, sad kreni', i onda kad krenem mi nekako sve ide samo od sebe i nemam u tom momentu drugom da ću reći: 'Ajme, ne da mi se'. Kad mi je dosta odem ća, i ono taj proces između mi je stvarno lako.“, Sudionica B2

Sudionici B1 i B2 pristupaju poljoprivrednoj proizvodnji povrća s užitkom, njihova proizvodnja nije i ne treba biti intenzivna ili u komercijalne svrhe. Kroz cijeli proces rada u vrtu cilj je učenje i spoznavanje proizvodnje hrane i prirode općenito. Njihov odnos prema poljoprivredi je senzibilan i odgovara stavovima povratnika zemlji.

Sudionik C kaže kako su mu jaja i podnog uzgoja najlakša u poljoprivrednoj proizvodnji, ali mu je stočarstvo najteže, jer mu je „ubijanje katastrofa“.

„(...) a najteže mi je svinjogojstvo, slobodni uzgoj, mislim da ću prestat s tim uskoro i to čisto [iz], kak' se zove, neke moralnosti, moralnih stvari. Ja sam mislio da ću ja to sve moć', ali te stvari ne mogu.“, Sudionik C

Stav Sudionika C i snažna moralnost odlika je društva refleksivne modernizacije. Naime, spoznaja da i druga bića oko nas osjećaju, pokrenuo je cijelu raspravu o nužnosti ubijanja životinja u svrhu prehrane čovječanstva, ali i pokrenuo kulturu vegetarijanstva i veganstva.

Administrativni poslovi Sudionici D uzimaju najviše energije, posebno vremena za stvaranje kreativnih ideja i razvoj novih projekata.

Svi sudionici ne vide poteškoće u životu na selu, smatraju kako su dovoljno blizu nekoj većoj (urbanoj) sredini. K tome, željeli su se odvojiti od svega urbanog, pa je Sudioniku B1 „cilj izbjegavati grad koliko god može“, jednako kao i Sudioniku C. Sudionica B2 jedina smatra kako na selu ne bi mogla biti stalno.

S obzirom na to da je preseljenje iz urbanog u ruralno područje njihova svjesna odluka i želja, jasno je zašto sudionici nemaju poteškoća sa životom na selu. Obilježje kontraurbanista prema Mitchell (2004) je i promjena od „urbano usmjerenog ponašanja i kulture“, odnosno prihvaćanje nekog oblika ruralnog života (Champion, 1990), čemu naši sudionici i teže; odmaknuti se od urbanog i obgrliti ruralni način života.

Kodna grupa „teški i laki aspekti poljoprivrede“: velika briga za stoku, opterećenost administracijom, moralnost ubijanja životinja, jednostavnost uzgoja biljaka i nus-proizvoda životinja, blizina urbane sredine, prihvaćanje ruralnog načina života

6.3. Odnos sa zajednicom

Sudionici su na ideju o preseljenju na selo od okoline koja ih okružuje nailazili na neodobravanje, nerazumijevanje i iskreno čuđenje s pitanjima zašto i kako. Slično neodobravanje, nerazumijevanje, pa i nepovjerenje u uspjeh u literaturi možemo pronaći kod pokretača pokreta povratku zemlji u tijekom 60-ih 70-ih godina prošlog stoljeća. Danas,

nakon što su svoj san i ostvarili, a njihova okolina jasno vidi njihove rezultate imaju i odobravanje i potrebnu podršku.

Sudionik A je poljoprivredno gospodarstvo pokrenuo zajedno sa svojom obitelji, tako da od samog početka ima odobravanje i pomoć. Sudionik A uključen je i u zajednicu mljekara, ali smatra kako je to više skup pojedinaca nego zajednica:

„A jesam uključen, ali to je dosta neorganizirano. Nema tu pravog vođe, predstavnika, razjedinjeno (...)”, Sudionik A

Također, u njegovom mjestu ima dobre susjedske odnose.

Sudionici B1 i B2 imaju potpunu podršku od okoline. Sudionica B2 se često susreće sa podsmjehivanjem šire okoline:

*„(...) nekad dođem pa mi kao kažu: 'A di je poljoprivrednica?', a ja sam kao, tu su, ali na neki način im je to smiješno, kao tko se bavi poljoprivredom, znaš ono, nije baš normalno da čovjek, kao, više s 25 godina sad sadi, pa me ono, ne znam, na neki način me pr***u, kao drao im je, a s druge strane mislim da ne razumiju.”, Sudionica B2*

Istu konfuziju komentira i Sudionik B1. Mještani su često zbunjeni s njihovim tipom poljoprivredne proizvodnje, a često misle da je i odlazak na selo i bavljenje poljoprivredom ustvari njihov hir.

„Bila je jedna situacija kao: 'Aha, ma dobro, pa vi ste još mladi kao tražite se.' A ja onako kao: 'Pa ne. Nema to veze s tim.' Ono to je bitno. To bi trebao svatko doma raditi; nije to kao tražim se il' ne tražimo, to je, ono, way of life. To bi trebalo biti k'o što idem spavat' navečer, tako imam i svoj vrt doma.”, Sudionik B1

Sudionik C danas ima podršku od obitelji i okoline.

„Pa... danas da, danas podržavaju to sve. Shvatili su tu moju viziju koju ja nisam imao potrebe, nit' sam htio ikome objašnjavat, nit' sam mogao ikome objasniti' ni što ću raditi' ni tak dalje. Ali evo, nakon sedam godina im je sad valjda malo jasnije.“, Sudionik C

Isto tako smatra da je dio zajednice, posebno jer je putem društvenih mreža povezan s ljudima koji prate njegov rad. Također, poljoprivredno gospodarstvo dio je klastera pomoću kojeg prodaju viškove svoje proizvodnje.

„Ma pogle, nas na Facebooku prati 32 tisuće ljudi, tak da je tu konstantno neka komunikacija s ljudima, kuiš, koje poznamo i koje ne poznamo, kak' bi' rekao, već je neka zajednica, razumiješ, ne mora ona bit konkretno tu na licu mjesta, ali je zajednica.“, Sudionik C

Sudionica D surađuje s mještanima u razvoju novih projektnih ideja, ali naglašava važnost umrežavanja ljudi u mjestu i okolici u svrhu razvoja mjesta.

„ (...) nema još toliko dovoljno ljudi ovdje da bi se stvorila nekakva komunikacija između ljudi koji imaju neke slične ideje. (...) A, nekako mentalno svijest ovdje ljudi nije na tom nekom zajedničkom nivou (...). Sada se trebamo umrežiti, jer ako ljudi nisu osamostaljeni i ako nemaju, ovaj, neku svoju riješenu egzistenciju onda se nemaju s čime umrežavati.“, Sudionica C

Sudionici pripadaju nekom obliku zajednice, bio to klaster ili zadruga, društvene mreže ili pak samo susjedi, a uključeni su i u dodatne aktivnosti na poljoprivrednom gospodarstvu. Dodatne aktivnosti na gospodarstvu uključuju prodaju stajskog gnoja za Sudionika A, za Sudionike B1 i B2 to su večere u vrtu.

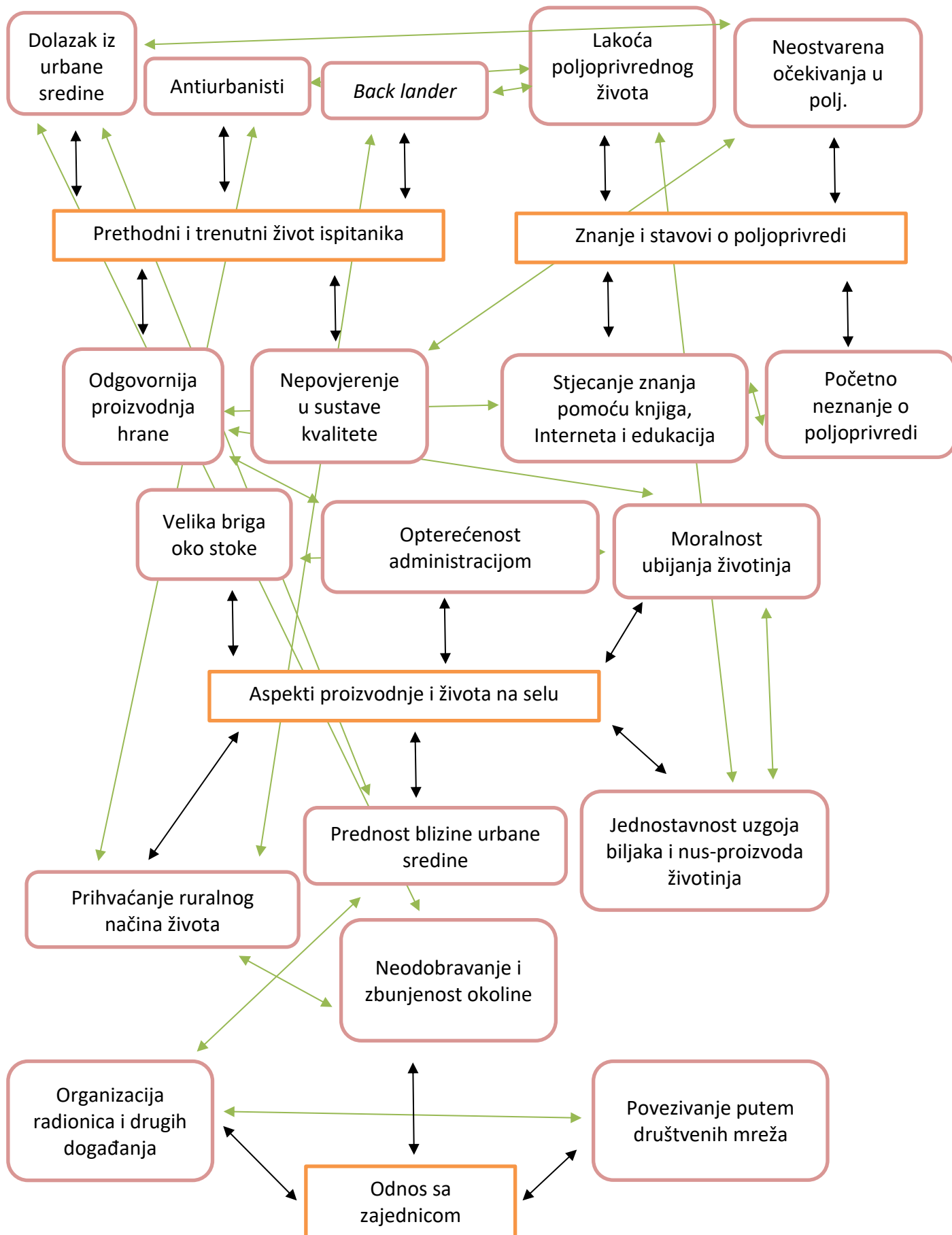
„Pa, mislim da smo ono shvatili da zapravo ne želimo nekog učiti drito baš kako nešto napraviti neao, ono, bit više inspirativni.“, Sudionica B2

Sudionik C na svom gospodarstvo organizira radionice na kojima gostuju predavači, te polaznike upoznaju s ekološkom i samoodrživom poljoprivredom, te biodinamikom. Uz to organiziraju i različita natjecanja i festivale.

Osjećaj pripadanja zajednici, ali i sudjelovanje u kreiranje aktivnosti za zajednicu obilježje je modernih povratnika zemlji. Halfracree (2006) navodi kako moderni povratnici zemlji ne odbacuju u potpunosti tekovine globalizacije i nemaju namjeru u potpunosti se odvojiti od modernog i urbanog, već tu modernost i globaliziranost ukupnog društva vide kao svoje snage u pronalasku kupaca (naši sudionici imaju aktivnu prodaju putem Internet trgovine, mljekomata), dodatnom umrežavanju (kroz radionice i festivale, pisanje projekata za mještane), ali i osjećaju bliskosti i povezanosti s modernim društvom.

Kodna grupa „odnos sa zajednicom“: neodobravanje i zbunjenost okoline, povezivanje putem društvenih mreža, organizacija radionica i drugih događanja

Prilog 1. Kodna shema

7. Zaključak

Trend (ponovnog) povratka zemlji ili selu pokazuje nam potencijalnu društvenu promjenu. Društvenu promjenu koja je rezultat neodrživosti modernog društva u njejoj proizvodnji sa što nižim troškovima, eksploataciji ograničenih resursa i prekomjernoj potrošnji. Jednako tako rezultat je i globalno onečišćenje okoliša, kao i velike klimatske promjene što predstavlja veliki izazov ove i budućih generacija. Poljoprivreda ovisi o klimi i okolišu, te uvelike utječe na klimu i okoliš, stoga je važno da poljoprivreda postane održiva, odnosno odgovornija prema klimi i okolišu uz očuvanje resursa koje ima na raspolaganju.

Sve navedeno danas je razlog za brigu posebno mlađih generacija kojima je „nametnuta“ naizgled bezizlazna ekološka kriza. Potrebna je drastična promjena društva u načinu na koji živi i svakodnevno djeluje. Stoga se jedan dio mladih ljudi odlučuje biti dio promjene, te odmiče od grada, odnosno od urbanističkog stila života koji je usko vezan uz neodrživo moderno društvo. Odmak od grada znači preseljenje na selo i početak bavljenja poljoprivredom, odnosno potpunu promjenu životnog stila. Na početku Zaključka spomenuli smo „ponovni“ povratak zemlji s obzirom na to da su slični trendovi postojali i ranije. Trendovi, točnije pokreti kontraurbanizacije i povratka zemlji pripadaju sličnim težnjama pojedinaca za odmakom od svega urbanog i djelovanjem u smjeru održivog načina života. Kontraurbanizacija je pokret povratka selu, ne nužno i promjenom životnog stila, odnosno prihvaćanjem tradicionalnog ruralnog života (koji često uključuje i bavljenje poljoprivredom), dok pokret povratka zemlji uključuje bavljenje poljoprivredom i to s alternativnijim pristupom proizvodnji (u smislu ekoloških, permakulturnih i bio-dinamičkih poljoprivrednih praksi).

Europska unija također prepoznaje novi trend povratka mladih na selo sa svrhom bavljenja poljoprivredom, te kreira takve politike koje mladim poljoprivrednicima, odnosno novim poljoprivrednicima (seljacima) omogućava lakši ulazak u poljoprivrednu djelatnost, te svojim znanjem, informacijama i financijskim instrumentima osigurava ostanak mladih u poljoprivredi. Europska unija svoju pažnju posvećuje novim seljacima, jer je zbog starosti poljoprivrednog stanovništva upitna budućnost europske proizvodnje hrane.

Hrvatska, nažalost, dijeli istu moguću budućnost s ostatkom Europe, ali isto tako ima i nove seljake. Mlade pojedince koji su se odlučili preseliti iz grada na selo i baviti poljoprivredom. Nekolicina takvih mladih ljudi je u ovom radu intervjuirana kako bi se поближе upoznali njihovi razlozi za preseljenjem, stavovi o poljoprivrednoj proizvodnji, okolišnim problemima i odnosu sa zajednicom.

Rezultati analize intervjua pokazuju kako hrvatski novi poljoprivrednici dolaze iz urbane sredine, ali da, od kad su se preselili na selo uglavnom nemaju i ne žele imati veze s gradom i urbanim. S obzirom na nedostatak kvantitativnih podataka o broju novih seljaka u Hrvatskoj, ne možemo zaključiti postoji li u Hrvatskoj gdje kontraurbanizacijski proces, ali je kontraurbani pokret prisutan kod intervjuiranih sudionika.

Hrvatski novi seljaci ne odbacuju u potpunosti tekovine modernog društva, ponajviše u kontekstu povezivanja, koje je uglavnom putem društvenih mreža, a koje im omogućuje širenje i prikupljanje znanja, prodaju proizvoda, ali i motiviranje drugih pojedinaca, pa možemo reći kako postoji razlika između povratnika zemlji i novih seljaka koju Halfacree (2006) navodi. Osim povezivanja putem društvenih mreža, neki sudionici dio su klastera ili zadruga čime si dodatno olakšavaju prodaju poljoprivrednih proizvoda i ostaju dio društva, odnosno globalnog svijeta.

Proizvedeni poljoprivredni proizvodi uglavnom su ekološki, iako ne nužno certificirani, jer se javlja nepovjerenje u sustave kontrole kvalitete. Nepovjerenje prema sustavu kontrole kvalitete obilježje je društva druge modernizacije, u smislu kritičnosti prema institucionaliziranom sustavu kvalitete i označavanja poljoprivrednih proizvoda, što je u konačnici kozmopolitizam – pridavanje sve manje važnosti institucijama. Ipak hrvatski novi seljaci teže ekološkoj poljoprivrednoj proizvodnji, vide njezine benefite i smatraju „da bi tako trebao svatko“, jer je to „jedini logični izbor“, misleći pritom na imperativ očuvanja okoliša i postizanja održivog poljoprivrednog gospodarstva i, u konačnici društva. Teorijski smo obradili (samo)održivost kao svojevrsnu društvenu prekretnicu u očuvanju okoliša i neutraliziranju, odnosno smanjivanju posljedica globalnog zatopljenja. Osim kreiranih politika u svrhu postizanja (samo)održivosti, društvo postaje senzibilnije prema proizvodnji hrane koju jede. Stoga, smatramo, kako je stav novih seljaka o ekološkoj proizvodnji posebno važan, jer ukazuje na senzibilnost i brigu za zdravlje čovjeka i okoliša. Na temelju toga,

moguće je dublje istražiti ove i slične stavove među novim poljoprivrednicima, kako bi se utvrdilo razmišljaju li svi novi seljaci kao naši sudionici ili ne. Prema EIP-AGRI fokus grupi (2015), novi seljaci uglavnom imaju pro-ekološke i održive stavove.

Većina sudionika nije imala nikakvo prethodno poljoprivredno znanje (osim Sudionika A), te danas o poljoprivredi i životu na selu imaju pozitivno mišljenje. Teorijski smo spoznali kako Europska unija naglašava važnost pristupu znanju i informacijama novih poljoprivrednika, jer novi seljaci nemaju početno poljoprivredno znanje, što su potvrdili i naši sudionici. Time, pak, zaključujemo kako je Hrvatskoj potrebno dodatnih kvalitativnih i kvantitativnih istraživanja pomoću kojih će se pokušati otkriti kako pristupiti novim seljacima, te koji oblici (stjecanja) znanja su im potrebni.

Ako uspoređujemo naše rezultate s proučenom literaturom zaključujemo kako u Hrvatskoj postoje novi seljaci koji su se odlučili vratiti na selo i baviti poljoprivredom. Ipak, s obzirom na to da je ovim istraživanjem intervjuirano pet novih seljaka, zaključci nisu konačni i svakako je nakon ovog eksplorativnog istraživanja potrebno još kako kvalitativnih, tako i kvantitativnih istraživanja pomoću kojih će se ovaj trend prepoznati i učvrstiti u znanstvenom i društvenom diskursu. Jednako tako, među ograničenjima ovog istraživanja treba spomenuti prirodu polustrukturiranog intervjua kao kvalitativne metode istraživanja. Naime, polustrukturirani intervjui daju posebnu, dublju sliku o svijetu istraživanog, ali teško može dati generalne zaključke o predmetu istraživanja. Također, naš izbor sudionika za potrebe ovog istraživanja bio je namjeran, odnosno uzorak istraživanja je biran prema prethodno određenim kriterijima, na temelju prethodno obrađene literature. Iako, je tijekom istraživanja omogućena potpuna sloboda sudionicima, oni ne mogu točno predstavljati cijelu populaciju novih seljaka. Osim toga, naš je uzorak bio vrlo mali, svega pet sudionika, što također znači da rezultate treba shvatiti u okviru tih ograničenja te uzeti u obzir da naši sudionici ne predstavljaju reprezentativno populaciju novih seljaka.

Zato smatramo kako je posebno važno pokušati detektirati broj novih seljaka u Hrvatskoj, opisati njihova obilježja prema uzoru na EIP-AGRI fokus grupu (2015) obilježja novih seljaka, odnosno obilježja kao što su dob, spol, razina obrazovanja, razina poljoprivrednog znanja, mjesto obavljanja poljoprivredne djelatnosti i mjesto života, te tip poljoprivredne proizvodnje. Mislimo kako je dobro dodatno istražiti izazove na koje novi seljaci nailaze, na

koje načine ih rješavaju, prepoznati njihove snage, prilike i mogućnosti kao svojevrsni *know-how* za buduće generacije novih seljaka za koje se nadamo da će ih biti.

S obzirom na to da u Hrvatskoj nema kvantitativnih, a posebno ne kvalitativnih podataka o novim mladim seljacima, vjerujemo kako je ovim radom barem malo otvoren put za nova, tematski slična istraživanja kojima će se pokret povratka mladih na selo nastaviti istraživati, te time podržati i osnažiti.

Popis literature

1. Beck, U. (2008.) *World at Risk: The new task of Critical Theory* u „Development and society“ (vol. 37, br. 1; 1.-21.)
2. Blewitt, J. (2018.) *Understanding Sustainable Development*, „Routledge“, New York.
3. Bokan, N. (2012.) *Konceptualni pristupi ekološkim mikrosocijalnim zajednicama: studija slučaja u Hrvatskoj* (doktorski rad), Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
4. Chatzinikolaou P., Manos B., Bournaris T. (2012.) *Classification of rural areas in Europe using social sustainability indicators* u „1st AIEAA Conference – Towards a Sustainable Bio-economy: Economic Issues and Policy Challenges“
5. Denzin N. K., Lincoln Y. S. (2017.) *The SAGE Handbook of Qualitative Research*, SAGE Publications, Inc.
6. EIP-AGRI Focus Group (2016.) *New entrants into farming: lessons to foster innovation and entrepreneurship: Final Report*
<https://ec.europa.eu/eip/agriculture/en/publications/eip-agri-focus-group-new-entrants-final-report> (pristupljeno: 25.5.2021.)
7. European Access to Land network (2018.), *Europe's new farmers*
https://www.accesstoland.eu/IMG/pdf/a2l_newentrants_handbook.pdf (pristupljeno: 17.5.2020.)
8. Gibbs, Jack P. (1963.) *The Evolution of Population Concentration* u „Economic Geography“, (vol. 39, br. 2; 119.–129.) www.jstor.org/stable/142505. (pristupljeno: 6.10.2020.)
9. Halfacree, K. (2007.) *Back-to-the-land in the Twenty-first Century – Making Connections with Rurality* u „Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie“ (vol. 98, br. 1; 3–8.)
10. Knickel K., Renting H., van der Ploeg J. D. (2004.) *Multifunctionality in European agriculture* u „Sustaining Agriculture and the Rural Economy. Series Advances in Ecological, Economics, Cheltenham / Northampton: Edward Elgar“ (81.–103.)
<https://www.researchgate.net/publication/40123233> (pristupljeno: 15.5.2021.)
11. Meadows D. H., Meadows D. L., Randers J., Behrens III, W. W. (1972.) *The Limits to Growth; A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, New York: Universe Books.

12. Mitchell C.J., Bryant C. (2009.) *Counterurbanizing settlement systems: The evidence for counterurbanization* u „Cloke P., The International Encyclopedia of Human Geography“, Elsevier Inc. (319.-324.) [t.ly/EGNh](https://doi.org/10.1016/B978-0-444-51103-4.X5001-1) (pristupljeno: 24.5.2020.)
13. Mitchell, C.J. (2004.) *Making sense of counterurbanization* u „Journal of Rural studies“ (vol. 20; 15.-34.)
14. Puljiz V. (1972.) *Agrarni eksodus i suprotnosti selo-grad* u „Sociologija i prostor“ (35-36; 45.-53.)
15. Schmidt, C. (2004) *The Analysis of Semi-structured Interviews*; Flik U., von Kardorff E., Steinke I. (ur.) „A Companion to Qualitative Research“; Thousand Oakes, London, New Delhi: SAGE Publications. (253.-258.)
16. Serow, William J. (1991.) *Recent trends and future prospects for urban-rural migration in Europe* u „Sociologia Ruralis“ (vol. 31. br. 4.; 269.-280.)
17. Sutherland L.-A., Darnhofer I., Wilson G., Zagata L. (2014.) *Transition Pathways Towards Sustainability in Agriculture - Case Studies from Europe*, CABI.
18. van der Ploeg, J. D. (2012.) *The New Peasantries: Struggles for Autonomy and Sustainability in an Era of Empire and Globalization*, Earthscan
19. Wiśniewska, J. (2011.) *Economic Sustainability of Agriculture – Conceptions and Indicators* u „Acta Scientiarum Polonorum, Technologia Alimentaria“ (vol. 10. br. 1; 119.-137.)
20. Wolf E. F. (1966.) *Social Aspects of Peasantry: Patterns of Inheritance* u „Peasants, Prentice-Hall“ INC., New Jersey.
21. Woods M. (2004.) *Rural Geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*. SEAGE Publications, Ltd.
22. Žutinić Đ. (2018.) *Ruralna (seoska) obitelj, poljoprivredna obitelj*, interna skripta; Ruralna sociologija, Agronomski fakultet u Zagrebu, [online] (pristupljeno: 11.6.2021.)
23. Žutinić Đ. (2018.) *Sociodemografske promjene na OPG-ima u RH*, interna skripta; Ruralna sociologija, Agronomski fakultet u Zagrebu [online] (pristupljeno: 11.6.2021.)

Web izvori:

1. Europska komisija (2021.); Službene web-stranice – Budućnost ZPP-a
https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/future-cap_hr (pristupljeno: 13.6.2021.)
2. Europska komisija (2021.); Službene web-stranice – ruralni razvoj;
https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/rural-development_hr (pristupljeno: 13.6.2021.)
3. NY Times (9. lipnja 1979.) *Back-to-Land Movement Seeks Self-Sufficiency*;
<https://www.nytimes.com/1975/06/09/archives/backtoland-movement-seeks-selfsufficiency-the-growing-backtotheland.html> (pristupljeno: 9.7.2021.)
4. The Guardian (17. prosinca 2018.) *Back to the land: are young farmers the new starving artists?*; <https://www.theguardian.com/environment/2018/dec/17/young-farmers-millennials> (pristupljeno: 9.7.2021.)
5. Ujedinjeni narodi (2021.); Službene web-stranice:
<https://www.un.org/sustainabledevelopment/development-agenda/> (pristupljeno: 21.2.2021.)

Prilog

Pitanja za provedbu polustrukturiranog intervjua:

1. Za početak recite mi gdje živite i čime se trenutno bavite?
 - a. Prije nego ste se odlučili baviti poljoprivredom gdje ste bili i što ste radili?
 - b. Što vas je navelo za preseljenjem na selo i bavljenje poljoprivredom?
 - c. Zbog kojih razloga se bavite baš tim tipom proizvodnje?
 - d. Prilikom poljoprivredne proizvodnje uzimate li u obzir brigu za okoliš i odgovornost prema klimatskim promjena? Ako da, na koje načine?
2. Koliko ste znali o poljoprivredi i životu na selu prije nego što ste se s njom počeli baviti?
 - a. Jeste li promijenili mišljenje i stav o poljoprivredi i selu? Na koji način?
 - b. Koji aspekt poljoprivredne proizvodnje vam je najjednostavniji, a koji najteži?
 - i. npr. pronalazak kupaca, administrativne obveze i zahtjevi, financiranje, prikupljanje znanja i informacija
 - c. Koji aspekt života na selu smatrate najlakšim/najboljim, a koji najtežim?
 - i. npr. odvojenost od urbanog središta, osjećaj izoliranosti, manjak mogućnosti i zadovoljenja određenih potreba
3. Podržava li vas vaša okolina u vašem pothvatu?
 - a. Imate li podršku od obitelji, susjeda, institucija? Na koje načine?
 - b. Prema vašem mišljenju je li mjesto u kojem živite više zajednica ili skup pojedinaca? Kako biste to objasnili?
 - c. Organizira li vaša zajednica (selo) aktivnosti pomoću kojih možete učiti, upoznavati mještane, širiti glas o svojoj proizvodnji, pronalaziti kupce? Ako da, koje su to i kakve aktivnosti?

Životopis

Slavica Kuzmić rođena je 13. siječnja 1995. godine u Osijeku, gdje je i odrasla. Pohađala je srednju Isusovačku klasičnu gimnaziju u razdoblju od 2009. do 2013. godine. Nakon uspješno završene srednje škole, upisala je Poljoprivredni fakultet u Osijeku, koji je pohađala dvije godine, te je nakon toga nastavila svoje obrazovanje na Agronomskom fakultetu u Zagrebu usmjerenja agrarna ekonomika. Zvanje prvostupnika stekla je 2018. godine.

Od vještina rad na računalu je na izvrsnoj razini od slućenja Internetom, mail servisima, do korištenja MS Office alata. Engleski jezik je B2 razine u razumijevanju, govoru i pisanju prema Državnoj maturi iz 2013. godine.

Dvije godina je bila volonterka u udruzi Mreža savjetodavnih službi jugoistočne Europe.

Trenutno živi u Zagrebu, a svoje slobodno vrijeme provodi s obitelji i prijateljima.